

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه باقر العلوم علیه السلام
دانشکده: فلسفه و اخلاق (گروه معارف اسلامی)

پایان نامه جهت اخذ مدرک کارشناسی ارشد
رشته: مدرسی معارف گرایش اخلاق اسلامی

عنوان:

بررسی اخلاقی آسیب‌های فضای مجازی و راهکارهای برون رفت

استاد راهنما:

دکتر سید غلامرضا موسوی

استاد مشاور:

دکتر سید عبدالرسول علم الهدی

نگارش:

علی اکبر شاملی

خرداد 1394

تقدیم

این پایان نامه را تقدیم می کنم به ساحت ملکوتی امام رضا (ع) که هر آنچه دارم، از آن اوست؛ و آرزو می کنم این تحقیق ناقابل، مورد قبول درگاه الهی و آن امام عزیز قرار بگیرد.

تقدیر و تشکر

از خدای متعال سپاسگزاری می‌کنم که درهای رحمتش را بر این بنده حقیر گشود و مرا در مسیر کسب علم قرار داد. اکنون که نگارش این پایان‌نامه به اتمام رسیده بر خود لازم می‌دانم به مصداق حدیث شریف «مَنْ لَمْ يَشْكُرِ الْخَالِقَ لَمْ يَشْكُرِ الْمَخْلُوقَ»، از زحمات اساتید گران‌قدر جناب حجة الاسلام و المسلمین دکتر سید غلامرضا موسوی که زحمت راهنمایی پایان‌نامه را بر عهده داشتند و نیز جناب دکتر سید عبدالرسول علم الهدی که زحمت مشاوره پایان‌نامه را بر عهده داشتند همچنین از اساتید محترم دکتر کریم خان محمدی، دکتر علیرضا آل‌بویه و دکتر مهدی قائمی‌امیری که پایان‌نامه این‌جانب را جهت بررسی راهکارها مطالعه فرموده و باعث اعتبار درونی پایان‌نامه گشته‌اند کمال تشکر و قدردانی بنمایم.

در آخر از همسر عزیزم که همواره مشوق اصلی من جهت ادامه تحصیل بوده و با از خودگذشتگی، آرامشی جهت تدوین این پایان‌نامه به من عطا کرد، بسیار سپاسگزارم.

چکیده

با پیشرفت تکنولوژی و گسترش فضای مجازی، آسیب‌های جدیدی دامن‌گیر کاربران اینترنت گشته است. این آسیب‌ها بر روی زندگی فردی و جمعی افراد تأثیر می‌گذارد. در بُعد فردی آسیب‌های جسمانی، روان‌شناختی و اخلاقی مطرح است و در بُعد جمعی آسیب‌های خانوادگی و اجتماعی وجود دارد. ما در این تحقیق صرفاً به دنبال بررسی آسیب‌های اخلاقی فضای مجازی نیستیم - که البته از آن‌ها در بُعد فردی سخن به میان خواهد آمد - بلکه به دنبال بررسی اخلاقی آسیب‌های این فضا می‌باشیم. این تحقیق یک تحقیق کاربردی است و روش تحقیق اسنادی است که از گردآوری اطلاعات به صورت کتابخانه‌ای و تحلیل اطلاعات با رویکرد توصیفی، تحلیلی - تجویزی صورت می‌پذیرد. در این تحقیق ابتدا یک چارچوب مفهومی از اخلاق اجتماعی اسلام و کنش اجتماعی کاربران در میدان فضای مجازی با تأکید بر کنش اجتماعی بورديو به دست خواهد آمد و بعد از آن با تحلیل برخی از آسیب‌ها و بررسی اخلاقی آن‌ها به دنبال راهکارهایی برای برون‌رفت از این آسیب‌ها خواهیم بود. و در پایان برای اعتبار درونی راهکارهای آن را به تأیید چند نخبه خواهیم رساند. این تحقیق دارای یافته‌هایی مانند بررسی اخلاقی آسیب‌ها، تزام اخلاقی میان حریم خصوصی و امنیت کاربران و غیره است. نتیجه این تحقیق این بود که کاربران، ملزم به تمرین اصول اخلاقی و تبدیل آن به منشی ثابت (ملکه) هستند تا بتوانند کنش‌های اخلاقی و خودکنترلی در فضای مجازی داشته باشند این وظایف کاربر از دو طریق پیشگیرانه و درمان‌گرایانه قابل دستیابی است. همچنین این نتیجه به دست آمد که خانواده‌ها با ایجاد سرمایه‌های اجتماعی و سرمایه‌های فرهنگی می‌توانند به کاربران در این خودکنترلی کمک نمایند و نهادهای دولتی نیز از طریق حفظ امنیت کاربران و آموزش سواد رسانه‌ای می‌توانند در این امر مهم به کاربران کمک رسانند.

کلیدواژه‌ها: اخلاق، فضای مجازی، آسیب، راهکار، منش، کنش

1.....	فصل اول: کلیات و مفاهیم
2.....	گفتار اول: کلیات
2.....	بیان مساله
6.....	سؤالات تحقیق
6.....	ضرورت تحقیق
7.....	اهداف تحقیق
7.....	پیشینه تحقیق
11.....	روش تحقیق
13.....	گفتار دوم: چارچوب مفهومی
13.....	اخلاق
17.....	اخلاق کاربردی
20.....	فضای مجازی
21.....	رسانه‌های اجتماعی
23.....	شبکه اجتماعی مجازی
28.....	امکانات ارتباطی شبکه‌های اجتماعی
34.....	آسیب‌های فضای مجازی
35.....	کنش اجتماعی بوردیو
35.....	کنش
37.....	میدان
45.....	جمع‌بندی فصل

فصل دوم: گزارش تحلیلی و بررسی اخلاقی آسیب‌های فضای مجازی. ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.

مقدمه ..... ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.

آسیب‌های فردی ..... ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.

1. آسیب‌های جسمانی ..... Error! Bookmark not defined.

- Error! Bookmark not defined.**..... اثرات مستقیم
- Error! Bookmark not defined.**..... اثرات غیرمستقیم
- Error! Bookmark not defined.**..... 1- تغییر الگوی خواب
- Error! Bookmark not defined.**..... 2- چاقی
- Error! Bookmark not defined.**..... 3- تبلیغات اغواکننده
- Error! Bookmark not defined.**..... بررسی اخلاقی آسیب‌های جسمانی
- Error! Bookmark not defined.**..... 2. آسیب‌های روان‌شناختی
- Error! Bookmark not defined.**..... 1- استفاده افراطی از اینترنت و رفتار اعتیادی
- Error! Bookmark not defined.**..... بررسی اخلاقی اعتیاد اینترنتی
- Error! Bookmark not defined.**..... 2- انزوا
- Error! Bookmark not defined.**..... بررسی اخلاقی انزوای اجتماعی
- Error! Bookmark not defined.**..... 3. آسیب‌های اخلاقی
- Error! Bookmark not defined.**..... عدم رعایت شئون عفت
- Error! Bookmark not defined.**..... عفت کلامی
- Error! Bookmark not defined.**..... 1. هرزه‌نگاری
- Error! Bookmark not defined.**..... 2. دروغ‌گویی و نشر اکاذیب
- Error! Bookmark not defined.**..... 3. توهین
- Error! Bookmark not defined.**..... 4. انتشار فیلم و عکس خصوصی افراد
- Error! Bookmark not defined.**..... عفت غیرکلامی
- Error! Bookmark not defined.**..... 1- عفت غیرکلامی فردی
- Error! Bookmark not defined.**..... 1. عفت در لحن کلام
- Error! Bookmark not defined.**..... 2. عفت در حجاب و پوشش
- Error! Bookmark not defined.**..... 2- عفت غیرکلامی گروهی
- ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.** ..... آسیب‌های جمعی
- Error! Bookmark not defined.**..... آسیب‌های خانوادگی

- 1- کم شدن ارتباطات کاربران با خانواده ..... **Error! Bookmark not defined.**
- 2- قطع رحم ..... **Error! Bookmark not defined.**
- 3- طلاق عاطفی ..... **Error! Bookmark not defined.**
- بررسی اخلاقی آسیب‌های خانوادگی ..... **Error! Bookmark not defined.**
- آسیب‌های اجتماعی ..... **Error! Bookmark not defined.**
- 1- عدم امنیت ..... **Error! Bookmark not defined.**
- بررسی اخلاقی آسیب عدم امنیت ..... **Error! Bookmark not defined.**
- 2- پلورالیسم فرهنگی ..... **Error! Bookmark not defined.**
- تغییر هویت و هویت مجازی ..... **Error! Bookmark not defined.**
- بررسی اخلاقی آسیب پلورالیسم و هویت مجازی ..... **Error! Bookmark not defined.**
- 3- تغییر سبک زندگی ..... **Error! Bookmark not defined.**
- بررسی اخلاقی آسیب تغییر سبک زندگی ..... **Error! Bookmark not defined.**
- جمع‌بندی فصل ..... **ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.**
- جدول آسیب‌ها ..... **Error! Bookmark not defined.**
- فصل سوم: راهکارهای برون‌رفت از آسیب‌ها ..... **ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.**
- راهکارهای فردی ..... **ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.**
- راهکارهای پیشگیرانه ..... **Error! Bookmark not defined.**
- 1- برنامه‌ریزی برای شروع استفاده (استفاده اول) ..... **Error! Bookmark not defined.**
- شروع دوستی و عضویت در گروه ..... **Error! Bookmark not defined.**
- 2- ایجاد ملکه اخلاق ..... **Error! Bookmark not defined.**
- الزامات تحصیل ملکه ..... **Error! Bookmark not defined.**
- 3- مراقبه و محاسبه ..... **Error! Bookmark not defined.**
- راهکارهای درمان‌گرایانه ..... **Error! Bookmark not defined.**
- 1- قبول مشکل ..... **Error! Bookmark not defined.**

- 2- شروع ترک عادت ..... **Error! Bookmark not defined.**
- گام اول: آینده‌نگری ..... **Error! Bookmark not defined.**
- گام دوم: مبارزه با استفاده افراطی ..... **Error! Bookmark not defined.**
- گام سوم: تمرین خوب بودن ..... **Error! Bookmark not defined.**
- الزامات اخلاقی کاربران فضای مجازی ... **Error! Bookmark not defined.**
- رعایت عفت کلامی ..... **Error! Bookmark not defined.**
- 1- کنترل زبان ..... **Error! Bookmark not defined.**
- 2- رعایت ارتباط با غیر همجنس ... **Error! Bookmark not defined.**
- 3- حسن خلق ..... **Error! Bookmark not defined.**
- رعایت عفت غیر کلامی ..... **Error! Bookmark not defined.**
1. کنترل نگاه ..... **Error! Bookmark not defined.**
2. احترام به حریم خصوصی دیگران. **Error! Bookmark not defined.**
- گام چهارم: بازگشت به اجتماع حقیقی ... **Error! Bookmark not defined.**
- راهکارهای اجتماعی ..... **ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.**
- وظایف خانواده ..... **Error! Bookmark not defined.**
- 1- محبت کردن ..... **Error! Bookmark not defined.**
- 2- احترام گذاشتن ..... **Error! Bookmark not defined.**
- 3- کمک به کاربر برای خوب بودن ..... **Error! Bookmark not defined.**
1. کنترل کردن فرزندان ..... **Error! Bookmark not defined.**
2. مشارکت دادن فرزندان در برنامه‌های اجتماعی. **Error! Bookmark not defined.**
3. صلہ رحم ..... **Error! Bookmark not defined.**
4. انتخاب دوستان خوب ..... **Error! Bookmark not defined.**
5. امر به معروف و نهی از منکر ..... **Error! Bookmark not defined.**
6. تأمین نیازهای جنسی ..... **Error! Bookmark not defined.**
- وظایف نهادهای حکومتی ..... **Error! Bookmark not defined.**

- Error! Bookmark not defined.** ..... 1- آموزش سواد رسانه‌ای
- Error! Bookmark not defined.** ..... مراحل سواد رسانه‌ای
- Error! Bookmark not defined.** ..... 2- حفظ امنیت کاربران
- Error! Bookmark not defined.** ..... تراحم اخلاقی
- ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.** ..... جمع‌بندی فصل
- Error! Bookmark not defined.** ..... جدول راهکارها
- ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.** ..... نتیجه‌گیری
- ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.** ..... کنش در میدان فضای مجازی
- Error! Bookmark not defined.** ..... رفتارهایی که باید تبدیل به منشی ثابت (ملکه) شوند.
- Error! Bookmark not defined.** ..... سرمایه‌های اجتماعی و فرهنگی
- ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.** ..... پیشنهادها:
- ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.** ..... 1- وظایف کاربر
- ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.** ..... 2- وظایف خانواده
- ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.** ..... 4- وظایف نهادهای حکومتی
- ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.** ..... منابع
- ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.** ..... فارسی
- Error! Bookmark not defined.** ..... 1- کتاب‌ها
- Error! Bookmark not defined.** ..... 2- مقالات
- ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.** ..... عربی
- ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.** ..... انگلیسی
- ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.** ..... اینترنتی

فصل اول: کلیات و مفاهیم

گفتار اول: کلیات

بیان مساله

دسترسی به اینترنت روزبه‌روز افزایش می‌یابد. با افزایش استفاده از کامپیوتر، دسترسی به اینترنت و فضای مجازی نیز تسهیل می‌شود. خطوط تلفن، کانال‌های ارتباطی هستند که این امکان را فراهم می‌آورند. در سال‌های اخیر با رواج فیبرهای نوری امکان دسترسی بیشتری به تلفن و بالطبع به اینترنت فراهم آمده است. از سوی دیگر امکان برقراری تماس اینترنتی از طریق تلفن‌های همراه، اینترنت را نیز تا حدودی غیر وابسته به مکان ساخته است.

آنچه کاربران بی‌شمار اینترنت مورد استفاده قرار می‌دهند، فضایی مجازی را تشکیل می‌دهد که از ابعاد مختلفی برخوردار است و هرروزه بر گستره آن اضافه می‌شود. این فضا تا حدود زیادی برگرفته و الگو گرفته از فضای بیرونی یا فضای واقعی است. در واقع انسان‌ها بخشی از فعالیت‌های خود را به درون این فضا منتقل کرده‌اند و از این رهگذر بر سرعت و امکان دسترسی خود افزوده‌اند.

فضای مجازی مجال شکل‌گیری اجتماعات جدید از کاربران را فراهم می‌کند. «از زمان تونیس¹ به بعد و تلاش او برای تعریف دو گونه تجمع انسانی، یعنی اجتماع در مقابل جامعه، همه متفکران علوم اجتماعی و فرهنگی «رودررو بودن»، «محدودیت تعداد» و «ابتناء بر روابط عاطفی و نه روابط عقلانی» را از خصائص بنیانی اجتماع عنوان کرده‌اند.»² هرچند روابط کاربران فضای مجازی رابطه‌ای با واسطه است و نه رودررو، بسیاری از مطالعه کنندگان اینترنت تمایل دارند از اصطلاح «اجتماع» برای اشاره به جمع کاربران استفاده کنند؛ که از این انواع اجتماعات در فضای مجازی شبکه‌های اجتماعی است.

¹ Tonnies

² فردین صحرايي، جزوه آموزشی: آشنایی با مبانی اطلاعاتی و اینترنتی، تهران، مرکز کشوری مدیریت سلامت (N.P.M.C)، بهار 1393، ص 31

«شبکه‌های اجتماعی بر پایه اینترنت، درعین حال که فضاهایی هستند که در آن‌ها افراد دوستان جدیدی پیدا می‌کنند و یا دوستان قدیمی خود را در جریان تغییرات زندگی‌شان قرار می‌دهند، مکان‌هایی برای تبادل نظر هستند که در آن‌ها جوانان عقاید و نظرات خود را باهم به اشتراک می‌گذارند. شبکه‌های اجتماعی به‌طور کلی، مکان‌هایی در دنیای مجازی هستند که مردم در آن‌ها خود را به‌طور خلاصه معرفی می‌کنند و امکان برقراری ارتباط بین خود و همفکرانشان را در زمینه مختلف موردعلاقه فراهم می‌آورند.»^۱

بررسی‌های جدید نشان داده است که یک‌پنجم ساکنان جهان عضو شبکه‌های اجتماعی هستند و دست‌کم ماهی یک‌بار سراغ صفحات شخصی خود در شبکه‌های اجتماعی می‌روند که البته پیش‌بینی می‌شود این رقم طی چند سال آینده به میزان قابل ملاحظه افزایش یابد. به گزارش ایتنا، مرکز تحقیقاتی eMarketer بر اساس جدیدترین بررسی‌های خود اعلام کرد که حدود ۱,۶۱ میلیارد نفر از مردم جهان در شبکه‌های اجتماعی عضو هستند.^۲

از مزایای فضای مجازی می‌توان به مواردی مانند نزدیکی و قابل لمس بودن، دسترسی آسان، قابل استفاده بودن برای همه، برخط بودن اشاره کرد و همچنین «از آثار مثبت اینترنت به روز کردن اطلاعات، استفاده از مطالب علمی و دسترسی به فناوری‌های روز است، اما به موازات آن گرایش نوجوانان و جوانان به چت‌روم‌ها، عشق‌های مجازی، کلاهبرداری و سوءاستفاده از دختران و پسران با ارائه شخصیت‌های دروغین، ازدواج‌های اینترنتی، سرقت اطلاعات و اخاذی را موجب شده است»^۳ یکی از مهم‌ترین تأثیرهای منفی فضای مجازی بر افراد، از راه محتوای

^۱ حسین ذوالقدر و مرتضی قاسم‌زاده عراقی، بررسی انگیزه‌های کاربران در استفاده از رسانه اجتماعی، تهران، مجله پژوهش‌های ارتباطی، شماره ۳، پاییز ۱۳۹۲، ص ۵۴ و ۵۵

^۲ قابل دسترس در سایت <http://www.itna.ir/vdcccqqi.2bq418laa2.html>، آخرین بازدید ۱۳۹۳/۱۲/۱۱

^۳ سمیرا ابراهیم پور و کامیان خزایی، آسیب‌های نو پدید؛ شبکه‌های اجتماعی مجازی در کمین خانواده‌ی ایرانی، نخستین کنگره ملی فضای مجازی و آسیب‌های اجتماعی نوپدید، ۱۳۹۱، ص ۴، قابل دسترس در سایت www.mcls.gov.ir، ۱۳۹۴/۱/۱۲

نامناسبی است که به راحتی در اختیار همه افراد قرار دارد و می تواند امنیت اخلاقی خانواده ها را به خطر اندازد. بر این اساس، در فضای مجازی مشکلات و مسائل اخلاقی جدیدی ایجاد شده که پیش از این وجود نداشته و نیازمند رسیدگی است. دسترسی آسان به محتوای هرزنگارانه را می توان از این نوع دانست.

ورود فضای مجازی به جامعه اسلامی ایران و فراگیر شدن آن سبب بروز آسیب هایی گردیده که برای نمونه می توان به افزایش روابط دختر و پسر، عدم رعایت عفت، شیوع محتوای هرزنگارانه، انزوا و افسردگی، دوری از خانواده، اعتیاد به اینترنت و عدم رعایت اخلاق اسلامی در بین کاربران ایرانی اشاره کرد.

دین اسلام که کامل ترین دین است علاوه بر زندگی فردی به مناسبات اجتماعی چه از لحاظ فقهی، سیاسی، اجتماعی و اخلاقی نظر ویژه ای داشته است و آموزه های اخلاقی فراوانی دارد که در زندگی اجتماعی نمودار می شود که به عنوان مثال می شود به صداقت، غیبت و... نام برد که همگی در ارتباط با دو یا چند نفر که ما آن را اجتماع می نامیم نمودار می گردد و تحقیقات فراوانی با عنوان اخلاق اجتماعی در اسلام انجام شده است.

در اخلاق اجتماعی اسلام روابط عینی انسان ها نسبت به یکدیگر مورد بحث قرار می گیرد که یک نوع رابطه حقیقی است ولی فضای مجازی یک نوع رابطه مجازی است. در فضای مجازی همان طور که «بودریار» می گوید، ما دیگر آدمیان نیستیم، بلکه پیام هایی روی صفحه رایانه های یکدیگریم¹ گرچه این ارتباط را می شود نوعی ارتباط حقیقی دانست، چراکه ارتباطات افراد در اینترنت جدای از فضای حقیقی زندگی نبوده است، ولی به عنوان نمونه یک فرد می تواند برای خود هویت های مختلفی درست کرده و رفتارهایی از خود نشان دهد که در ارتباطات بیرونی و حقیقی انجام نمی دهد به طور مثال یک کاربر از خود عکس هایی را در فضای مجازی بازنشر می کند که هیچ وقت این عکس ها را در فضای حقیقی نشان نمی دهد.

---

¹ آنتونی گیدنز، جامعه شناسی، ترجمه حسن چاوشیان، تهران، نشر نی، 1386، ص 682

اگر اخلاق را مجموعه صفات روحی و باطنی انسان بدانیم (اخلاق صفاتی) و یا آن را مجموعه اعمال و رفتار عملی انسان بدانیم (اخلاق رفتاری) و یا ترکیبی از خصوصیات روحی و عملی هر انسان را اخلاق تلقی کنیم باز به دو بخش مثبت و منفی یا پسندیده و ناپسند و یا انسانی و غیر انسانی تقسیم می شود که در فرهنگ و معارف اسلامی به آن فضائل و رذائل گفته می شوند. البته برخی معتقدند اصالت با جامعه است و تشخیص اینکه چه رفتار یا اعمالی نیک و کدام بد است بستگی به معیارها و هنجارهای هر جامعه دارد.^۱ پس این افراد، مصالح عمومی جامعه را مبنایی برای تعریف کلی اخلاق می دانند.

در نگاه اسلام، خداوند برای انسان دو رسول ظاهر و باطن قرار داده و نیک و بد افعال فرد را به قضاوت آن دو منوط داشته است و همان طور که به حسن و قبح شرعی اعتبار داده به حسن و قبح عقلی نیز اعتبار داده است.^۲ رسول ظاهر پیامبران الهی و رسول باطن عقل انسان به عنوان قوه تشخیص خوب از بد است. از این رو در اسلام شناخت حسن و قبح رفتار و اعمال آدمی دارای ملاک و معیاری است که به وسیله سنت پیامبر و عقل محک زده شده و به قضاوت کشیده می شود.

با توجه به این که گفته شد، در فضای مجازی، میان افراد، روابط اجتماعی به سهولت انجام می پذیرد و همچنین اسلام در روابط اجتماعی چه از نظر سیاسی، فقهی، اجتماعی و اخلاقی صاحب نظر است و علاوه بر آن اخلاق اسلامی دارای یک سری آموزه هایی است که با انجام و ممارست این آموزه ها، فرد به نوعی خودکنترلی می رسد که نیاز به کنترل فرد از بیرون کمتر می گردد. لذا ما در این تحقیق به دنبال پاسخ این سؤال هستیم که الزامات اخلاقی کاربران فضای مجازی برای فعالیت سالم در اینترنت چیست؟

^۱ محمد تقی مصباح یزدی، نقد و بررسی مکاتب اخلاقی، قم، موسسه آموزشی پژوهشی امام خمینی (ره)، چاپ چهارم 1393، ص 33

^۲ محسن غرویانی، فلسفه اخلاق، قم، نشر پیک جلال، چاپ دوم، 1379، ص 33

سوالات تحقیق

سؤال اصلی: اخلاق اسلامی چه دیدگاهی در مورد آسیب‌های فضای مجازی دارد و چه راهکارهایی برای برون‌رفت از آن‌ها پیشنهاد می‌کند؟
سوالات فرعی:

- 1- فضای مجازی چه آسیب‌هایی به دنبال داشته‌اند؟
- 2- اخلاق اسلامی در مورد هر آسیب فضای مجازی چه نظری دارد؟
- 3- برای حل آسیب‌های فضای مجازی چه راهکارهایی می‌توان پیشنهاد داد؟

ضرورت تحقیق

در عصر کنونی و با انقلاب اطلاعات و فناوری و فراگیری فضای مجازی و رشد روزافزون دسترسی به آن، دغدغه‌ای در جامعه شکل گرفته است، از فراگیری استفاده از فضای مجازی تا آنجا باید گفت که برای نمونه در چند سال اخیر شبکه‌های اجتماعی بعد از موتورهای جستجوگر در رتبه دوم استفاده قرار گرفته‌اند و در مورد سهولت استفاده از آن، همین بس که این شبکه‌ها فقط مختص به رایانه نبوده بلکه در تلفن‌های همراه کاربران به سهولت و با هزینه‌های کم قابل دسترسی می‌باشند و در هر لحظه به دنبال فرد هستند و این مورد باعث گردیده تا کنترل خانواده‌ها نسبت به این مسئله کمتر گردد. این فضاها فوایدی دارد که می‌توان به سهولت گفتگو، تبادل اطلاعات با دیگران و اجتماعی‌تر شدن افراد اشاره کرد. از فواید دیگر آن، تنوع است چراکه اینترنت به افراد در سرتاسر دنیا این امکان را می‌دهد که به فضای مجازی متصل شوند و شما اطلاعات جدیدی درباره فرهنگ‌های مختلف یاد بگیرید ولی علاوه بر این نوع فواید این فضاها دارای مضراتی هم هستند که می‌توان به‌عنوان نمونه خطراتی مثل دزدی اطلاعات یا ویروس‌هایی که روزبه‌روز در حال افزایش هستند اشاره کرد اما خطری که بیشتر کاربران را تهدید می‌کند تغییر نوع رفتار آن‌ها در این نوع فضاها می‌باشد که این تغییر رفتار می‌تواند در شخصیت فرد و

روابط خانوادگی و اجتماعی او تأثیرگذار باشد این مشکل باعث می شود که ما در آینده یک جامعه‌ای با مشکلات اخلاقی فراوان داشته باشیم و آمار مشکلات خانوادگی و طلاق‌ها و ناهنجاری‌های اجتماعی روزبه‌روز بالاتر رود. لذا برای حل این مشکلات که صرفاً شخصی نیستند و می‌توانند باعث بروز مشکلات خانوادگی و حتی اجتماعی گردند اخلاق به‌عنوان یک عامل بازدارنده که با خودکنترلی همراه است می‌تواند مؤثر باشد.

اهداف تحقیق

در این تحقیق به دنبال اهداف ذیل می‌باشیم.

- 1- آسیب‌های فضای مجازی بیرون خواهند آمد.
- 2- این آسیب‌ها از منظر اخلاق اسلامی بررسی خواهند شد.
- 3- راهکارهایی برای برون رفت از آسیب‌ها بیان خواهد گردید.
- 4- اخلاق به عنوان یک عامل خود کنترلی فرد را از آسیب‌ها دور خواهد کرد.
- 5- خانواده‌ها می‌توانند با محبت، احترام گذاشتن و القای اعتماد به فرد در این خود کنترلی کمک کنند.
- 6- نهادهای حکومتی می‌توانند با آموزش و ایجاد امنیت فضای مجازی را اخلاقی نمایند.

پیشینه تحقیق

تا امروز در مورد اخلاق اجتماعی تحقیقات فراوانی صورت گرفته که این تحقیقات به صورت عام مسئله رفتارهای بیرونی انسان‌ها با یکدیگر را مورد مطالعه قرار داده‌اند ولی در مورد فضای مجازی که یک نوع رفتار ولی به صورت مجازی می‌باشد صحبت به میان نیامده است یا اگر که تحقیقی در این مورد بوده است فقط یک مسئله از اصول اخلاقی را توجه داشته و به همه اصول اخلاقی که در روابط

اجتماعی شکل می‌گیرد توجهی نشده است لذا در این مورد چند تحقیق که شاید به مسئله ما نزدیک باشد را می‌آوریم:

*روانشناسی اخلاق در فضای مجازی، موجود در سایت فضای مجازی¹

توسط آرمان طوسی نگاشته شده است. در این مقاله مؤلف بعد از تعریف مفاهیم کلی از فضای مجازی (مدرن و پسامدرن، آرامانشهر و ناآرامانشهر، خردهفرهنگ مجازی و غیره) و مفاهیم اخلاقی و سپس جمع‌آوری مفاهیم به دنبال روانشناسی تأثیر فضای مجازی بر اخلاق کاربران بوده و نتیجه می‌گیرد که اگر کاربران برای جلوگیری از غرق شدن خود در این راه، اخلاقی مناسب با برداشت از فرهنگ خود در نظر داشته باشند و با آن چارچوب وارد فضای اینترنت شوند؛ راه بر این تأثیر مخرب بسته خواهد شد؛ بنابراین این تحقیق صرفاً اخلاق را به صورتی عام و کلی برای حل معضلات اینترنتی معرفی می‌کند و آسیب‌های اینترنت و فضای مجازی را به صورت اخلاقی بررسی نمی‌کند که این وجه تمایز تحقیق حاضر با این مقاله می‌باشد.

*آسیب‌شناسی اینترنت و بحران اخلاقی در جوامع معاصر، مؤلفین علی

ربیعی و آوات رضا نیا، توسط فصل‌نامه اخلاق در علوم و فناوری، سال هفتم، شماره چهار، در سال 1391 چاپ شده است. در این مقاله هرزه‌نگاری، اینترنت و بحران مسائل جنسی، سکس در رسانه و غیره پرداخته شده است. ولی از آسیب‌های دیگر فضای مجازی مانند انزوای اجتماعی، اعتیاد اینترنتی، آسیب‌های خانوادگی و غیره بحثی به میان نیآورده است؛ که این وجه تمایز تحقیق حاضر با این مقاله می‌باشد.

*اخلاق دینی و تعامل سایبری، مؤلف غلام حیدر کوشا، چاپ شده در

فصل‌نامه علمی- ترویجی معرفت اخلاقی زیر نظر موسسه امام خمینی (ره)، در سال 1391، در این مقاله سعی شده است در مورد آسیب‌های فضای سایبر بحث شده و اخلاق دینی به‌عنوان جبران‌کننده و کاهش‌دهنده آسیب‌ها پیشنهاد شود. همچنین در این مقاله، ابتدا خصوصیات رسانه و سپس عوامل ضعف اخلاق کاربران و در نهایت،

---

¹ <http://cyber-space.blogfa.com/post/76.1393/12/11> آخرین بازدید

دستاوردهای دین در تقویت اخلاق کاربران و راهبردهای تقویت و استحکام اخلاق دینی بررسی شده است. در نتیجه گیری این مقاله، تأکید بر این است که اقدامات ملی و بین‌المللی کار آیی لازم را برای کاهش یا از بین بردن ناهنجاری‌های به وجود آمده ندارد، بلکه راهبرد فردی اخلاقی و به صورت مشخص‌تر، اخلاق دینی می‌تواند فضای آسیب‌زای رسانه را به محیطی امن تبدیل کند. این مقاله بعد از تعریف اخلاق و تعامل سایبری برخی از آسیب‌های این تعامل (صرفاً آسیب‌های تعامل و نه آسیب‌های فضای مجازی) را نام برده و اخلاق را به صورت عام و کلی برای حل این آسیب‌ها معرفی می‌کند. ولی تحقیق حاضر به دنبال آن است که روابط در فضای مجازی را، بر اساس کنش در میدان‌های اجتماعی یوردیو تحلیل کند. سپس سعی خواهد نمود تا هر کدام از آسیب‌های فضای مجازی را از منظر اخلاق بررسی کرده و اخلاق را به صورت جزئی و موردی‌تر پیشنهاد دهد.

*تأثیر سازنده اینترنت بر اخلاق کاربران، مؤلفین میترا دیلمقانی و سید علیرضا حجازی، چاپ شده توسط مجله ره‌آورد نور، شماره 13، در سال 1384، همان‌طور که از اسم این مقاله مشخص است این مقاله به اثرات مثبت اینترنت بر اخلاق کاربران اشاره دارد و به دنبال اثرات مخرب فضای مجازی بر اخلاق کاربران نبوده است. برخلاف تحقیق حاضر که شاید برخی از کارکردهای مثبت اینترنت را به صورت موردی بیان کند، ولی به دنبال بررسی اخلاقی آسیب‌های فضای مجازی و راه‌کارها و پیشنهادهایی برای برون‌رفت از این آسیب‌هاست.

*بررسی فقهی و حقوقی هرزه‌نگاری در فضای مجازی، مؤلفین حسین علی‌بای و بابک پور قهرمانی، چاپ شده توسط نشریه حقوق اسلامی، در سال 1388 که بعد از تعریف پورنوگرافی (پورنو گرافی یا هرزه‌نگاری رایانه‌ای: هر گونه نوشته، فیلم، تصویر و مطلب مربوط به امور جنسی است) مشکلات فقهی و حقوقی هرزه‌نگاری بیان می‌کند. پورنو گرافی علاوه بر ابعاد فقهی - حقوقی جزء آسیب‌های

اخلاقی اینترنت نیز می‌باشد؛ که در تحقیق حاضر به مسئله اخلاقی پورنوگرافی پرداخته خواهد شد.

*مصادیق ارتباط عفیفانه در شبکه‌های اجتماعی سایبری، مؤلف سید

عبدالرسول علم‌الهدی، ناشر پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات، چاپ شده در سال 1392، این طرح صرفاً به دنبال مصادیق‌های روابط عفیفانه (که خود یکی از مصادیق اخلاقی و فقهی است) در جامعه مذهبی کشور بوده و مؤلف محترم در نتیجه‌گیری آن چنین بیان می‌کند: «در این تحقیق با توجه به چارچوب نظریه‌ای عفاف اسلامی در ارتباطات انسانی و نظریاتی که در ارتباطات انسانی شبکه‌های اجتماعی، به جمع‌آوری داده‌ها با روش گروه متمرکز، مصاحبه، مشاهده مشارکتی و غیر مشارکتی در شبکه‌های اجتماعی سایبری پرداخته و در دو بخش تحلیل عفاف در شبکه‌های اجتماعی با توجه به پاسخ‌ها و مصادیق یابی ارتباط عفیفانه در شبکه‌های اجتماعی به تحلیل داده‌ها انجام شد. مصادیق استخراج شده به همراه پاسخ‌های کاربران و تحلیل پاسخ‌ها می‌تواند دید جامعی از اتفاقات و چگونگی روابط عفیفانه در شبکه‌های اجتماعی سایبری را برای فقیه و مجتهد روشن کند تا در بررسی ابعاد موضوع به حکم فقهی مصادیق تحت موضوعات دست یابد.»¹ این طرح به صورت میدانی به نتایج ذکر شده رسیده است و همین وجه تمایز این طرح با تحقیق حاضر می‌باشد. همچنین در این طرح فقط ارتباط عفیفانه که یکی از مصادیق اخلاق اسلامی است بررسی گشته ولی در تحقیق حاضر به تعداد بیشتری از اصول اخلاقی خواهیم پرداخت.

*شبکه‌های اجتماعی؛ فرصت‌ها و تهدیدها، مؤلف روح‌الله سلیمانی‌پور،

توسط مجله ره‌آورد نور، شماره 31، در سال 1389، چاپ شده که در مورد پیامدهای مثبت و منفی شبکه‌های اجتماعی بحث کرده که می‌توان این پیامدهای منفی را با نگاه اخلاقی بررسی کرد ولی این مقاله به دنبال بررسی اخلاقی آسیب‌های

---

¹ عبدالرسول علم‌الهدی، مصادیق ارتباط عفیفانه در شبکه‌های اجتماعی سایبری، تهران، پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات، چاپ اول، 1392، ص 217

فضای مجازی نبوده و این آسیب‌ها را به صورت جداگانه با اخلاق اسلامی بررسی نکرده است.

***بررسی انگیزه‌های کاربران در استفاده از رسانه‌های اجتماعی (مطالعه**

موردی کاربران شبکه اجتماعی فیس‌بوک)، مؤلفین حسین ذوالقدر و مرتضی قاسم‌زاده عراقی، توسط مجله علمی- پژوهشی، پژوهش‌های ارتباطی، شماره سه، در سال 1392، چاپ شده است. هدف این مقاله بررسی دلایل و انگیزه‌های کاربران در استفاده از شبکه‌های اجتماعی (فیس‌بوک) می‌باشد. این مقاله به دنبال بیرون آوردن آسیب‌های فضای مجازی نیست. برخلاف تحقیق حاضر که به دنبال دادن گزارشی تحلیلی از برخی از آسیب‌های فضای مجازی و همچنین بررسی اخلاقی این آسیب‌ها و در آخر ارائه راهکارهایی برای از بین بردن این آسیب‌ها می‌باشد.

همچنین در مورد فضای مجازی طرح‌هایی انجام شده که به بررسی اخلاقی آسیب‌های این فضاها پرداخته نشده است و صرفاً در مورد خود فضای مجازی است که برای نمونه می‌توان به «ارتباطات اینترنتی در زندگی» از عظیمه سلیمی، «نقش عضویت یا عدم عضویت در شبکه‌های اجتماعی بر روابط میان فردی» از حسین امامی، «عوامل ایجاد روابط صمیمانه در شبکه‌های اجتماعی» از محمدجواد نوروزی، «بررسی شبکه‌های اجتماعی و تأثیرات آن بر ابعاد مختلف زندگی» از مروارید اسلامی، نام برد.

روش تحقیق

این تحقیق یک تحقیق کاربردی است و روش تحقیق اسنادی است که گردآوری اطلاعات به صورت کتابخانه‌ای و تحلیل اطلاعات با رویکرد توصیفی، تحلیلی- تجویزی صورت می‌پذیرد. برای انجام این طرح در ابتدا چارچوب مفهومی اصول اخلاق اجتماعی از دیدگاه اسلام و سپس ارتباطات اجتماعی انسان‌ها در علوم اجتماعی با تأکید بر تئوری کنش اجتماعی بوردیو در میدان فضای مجازی بحث

می شود و با مرور مقالات و تحقیقات در مورد فضای مجازی برخی از آسیب‌های آن احصا شده و گزارش تحلیلی در مورد آن داده می‌شود. سپس این آسیب‌ها بررسی اخلاقی شده و راهکارهایی برای برون‌رفت از آن‌ها پیشنهاد خواهد شد. در آخر برای اعتبار درونی، این راهکارها به تأیید چند نفر از نخبگان می‌رسد.

گفتار دوم: چارچوب مفهومی

اخلاق

قبل از آنکه اخلاق را تعریف کنیم لازم است به دو نکته که در فهم حقیقت اخلاق و تعریف آن مؤثر است، اشاره شود:

اول آنکه فلاسفه گفته‌اند: از کیفیات نفسانی، آنچه سریع‌الزوال و زودگذر باشد آن را حال و آنچه که بطیء الزوال و ثابت و مستمر بوده، به طوری که به‌عنوان طبیعی ثانویه او به حساب آید، آن را ملکه گویند^۱ پس ملکه، کیفیتی از کیفیات نفسانی است که راسخ در نفس است.

و دوم آن که انسان در کارهایی که بااراده و اختیار خود انجام می‌دهد، غالباً محتاج به تدبیر و تفکر است، یعنی هر کاری که بخواهد انجام دهد ابتدا خود آن کار و سپس منافع و مضار و خیر و شری که بر آن مترتب است را تصور می‌کند و پس از تصدیق به منافع و اینکه انجام آن کار برای او مفید است نسبت به آن میل و شوق پیدا می‌کند و بعد از گذراندن این مراحل تصمیم بر انجام آن می‌گیرد و یا در صورت تصدیق به ضرر و اینکه آن کار برای او شر است؛ از انجام آن خودداری می‌ورزد.

ولی بعضی از کارهای انسان، در اثر ممارست و پی‌درپی انجام دادن، نیاز به تأمل و تفکر ندارد بلکه به‌طور خودکار عمل می‌کند، همانند شخص بخشنده در بخشش و کمک به مستمندان و یا فرد شجاع در رفتن به میدان نبرد و حمله به دشمن، این‌گونه افراد در کارشان نیازمند به سنجش و سبک و سنگین کردن نیستند، زیرا آن کار در اثر تکرار، به‌صورت ملکه و هیأت راسخه در نفسشان درآمده است و به‌عنوان طبیعت ثانویه آنان جلوه می‌کند به طوری که در انجام آن نیازی به محاسبه و تفکر نداشته و بدون هیچ مقدمه‌ای وارد عمل می‌شوند. اصطلاحاً چنین ملکه و هیأتی راسخه در نفس را خلق می‌گویند^۲

^۱ محمد حسین طباطبایی، *نهایته الحکمه*، قم، چاپ دارالتبلیغ، 1362، فصل 15، ص 107

^۲ همان، فصل 15، مقولات عشر

واژه «اخلاق» جمع «خُلُق» است که در لغت به معنای «سرشت و سجیه» آمده است؛ اعم از سجایای نیکو و پسندیده، مانند راست‌گویی و پاک‌دامنی، یا سجایای زشت و ناپسند، مانند دروغ‌گویی و آلوده‌دامنی. در عموم کتاب‌های لغوی، این واژه با واژه «خُلُق» هم‌ریشه شمرده شده است. خُلُق زیبا به معنای بهره‌مندی از سرشت و سجیه‌ای زیبا و پسندیده و خَلَق زیبا به معنای داشتن آفرینش و ظاهری زیبا و اندامی موزون و هماهنگ است.^۱

دانشمندان اخلاق این واژه را در معانی پرشماری به‌کاربرده‌اند. رایج‌ترین معنای اصطلاحی «اخلاق» در میان اندیشمندان اسلامی عبارت است از: «صفات و ویژگی‌های پایدار در نفس که موجب می‌شوند کارهایی متناسب با آن صفات، به‌طور خودجوش و بدون نیاز به تفکر و تأمل، از انسان صادر شود.»^۲

ابوعلی مسکویه، در تعریف اخلاق می‌گوید: «اخلاق حالتی نفسانی است که بدون نیاز به تفکر و تأمل، آدمی را به سمت انجام کار حرکت می‌دهد.»^۳

اگر این حالت نفسانی به‌گونه‌ای باشد که کارهای زیبا و پسندیده از آن صادر شود، آن را «اخلاق خوب» (اخلاق فضیلت) نامند و اگر افعال زشت و ناپسند از آن صادر گردد، آن را «اخلاق بد» (اخلاق رذیلت) گویند. علاوه بر این‌ها دو تعریف دیگر هم برای اخلاق ذکر شده که در هر دو آن‌ها، عنوان اخلاق بر عمل و رفتار انسان اطلاق گردیده است نه بر ملکات نفسانی او، الف: هر کاری که متصف به حسن یا قبح بوده و صاحب آن مستحق مدح یا ذم باشد آن کار را اخلاق می‌گویند، این تعریف در بین دانشمندان اروپا رواج بیشتری دارد. ب: به هر عمل خیر و خوب اخلاق اطلاق کرده و هر عمل زشت و شر را خلاف اخلاق گویند.^۴

^۱ محمد مرتضی الزبیدی، تاج العروس من جواهر القاموس، بیروت، دارالمکتب الحیاه، (بی‌تا)، ج 6، ص 337
^۲ محمدباقر مجلسی، بحار الانوار، 111 جلد، بیروت، دارالاضواء، باب 59، 1413، ج 67، ص 372، ذیل حدیث 18
^۳ ابوعلی مسکویه، کیمیای سعادت (ترجمه طهاره الاعراق)، تهران، انتشارات نقطه، ترجمه میرزا ابوطالب زنجانی، تصحیح ابوالقاسم امامی، 1375، ص 57 و 58
^۴ محمد تقی مصباح‌یزدی، فلسفه اخلاق، چاپ اول، تهران، شرکت چاپ و نشر بین الملل، 1381، ص 1

اندیشمندان مسلمان و غیرمسلمان، برای «علم اخلاق» نیز تعاریف گوناگونی برشمرده‌اند. از میان این تعاریف به نظر می‌رسد جامع‌ترین تعریف این است که بگوییم علم اخلاق علمی است که با معرفی و شناساندن انواع خوبی‌ها و بدی‌ها، راه‌های کسب خوبی‌ها و رفع و دفع بدی‌ها را به ما می‌آموزد.^۱ یعنی هم بُعد شناختی و معرفتی دارد و هم بُعد عملی و رفتاری. علم اخلاق، همانند فلسفه و علوم عقلی محض نیست که صرفاً بُعد عقلانی و نظری انسان را تقویت کند؛ بلکه هدف اصلی آن، آموزش شیوه رفتار است.^۲

از مجموع تعاریفی که برای اخلاق و خُلق شد این نکته را می‌توان برداشت نمود که دو نوع افعال و اعمال انسان از اخلاقیات محسوب نمی‌شود: اول افعالی که به‌ندرت از انسان صادر می‌شود به‌گونه‌ای که با افعال معمولی او متفاوت است مثلاً کسی که گاهی به خاطر مسائل عارضی بخشش می‌کند؛ به این شخص سخاوتمند نمی‌گویند چون سخاوت در نفس او رسوخ نکرده است فلذا در تعریف خُلق؛ عناوینی مانند «ملکه‌ای که...» یا «قیافه و هیئت نفسانی که...» بکار برده شد. دوم افعالی که انسان با زحمت و تکلف عملی بر خود تحمیل می‌کند مانند کسی که با زحمت بخشش می‌کند، این‌گونه افعال نیز جزء اخلاقیات انسان نیستند و به همین خاطر در تعریف خُلق گفتیم «بدون تفکر و به‌آسانی باعث صدور افعال شود»^۳

همچنین از مجموع تعاریفی که علمای اخلاق و فلاسفه کرده‌اند این‌گونه به نظر می‌رسد که تعاریف بسیاری از علماء، برگرفته از دیدگاه اعتدال ارسطو است، ارسطو اخلاق نیکو را این‌گونه تعریف می‌کند: «فضیلت، ملکه‌ای است نفسانی که حد وسط نسبت به ما را برمی‌گزیند این کار به‌وسیله قوه عاقله صورت می‌گیرد و کسی که دارای عقل عملی است، به‌وسیله آن قوه، راه میانگین را برمی‌گزیند، فضیلت میانه

^۱ محمد مهدی نراقی، جامع السعادات، 3 جلد، قم، دارالکتب العلمیه، چاپ سوم، 1383، ج 1، ص 15-9

^۲ احمدحسین شریفی، آیین زندگی (اخلاق کاربردی)، قم، دانشگاه معارف اسلامی، 1385، ص 26

^۳ محمد رضا جباران، اخلاق، قم، انتشارات هجرت، 1384، ص 31

و رذیلت افراط و تفریط است به عنوان مثال، شجاعت حد وسط تهور و ترس و سخاوت حد وسط تبذیر و بخل و حلم حد وسط تندخویی و بی تفاوتی است.¹ هر خلقی در وجود انسان منتهی به رفتار خاصی می شود مانند کسی که دارای صفت سخاوت است و به نیازمندان انفاق و کمک مالی می کند. به علاوه، وجود یک صفت سبب می شود رفتارهای متناسب با آن، بدون احساس سختی و نیاز به تفکر، تأمل و تردید از شخص صادر شود.²

مسائل اخلاقی به سه دسته تقسیم می شوند اول مسائلی که محورشان رابطه انسان با خداست که آن را اخلاق الهی می نامند. دوم مسائلی که محورشان رابطه انسان با خودش است که اخلاق فردی می نامند و در آخر مسائلی که محور آن ها را روابط اجتماعی انسان با دیگران تشکیل می دهد که آن را اخلاق اجتماعی می گویند؛ وقتی در محاورات عرفی گفته می شود که کسی اخلاقش خوب است یا خوب نیست، منظور همین ملکاتی است که در روابط او با دیگران خودنمایی می کند، دودسته اول در واقع توسعه اخلاق عرفی است که با توجه به بینش اسلامی و اینکه موضوع اخلاق، مطلق فعل اختیاری انسان، اعم از اجتماعی و غیراجتماعی است، حاصل شده است، زیرا هر فعل اختیاری - چه اجتماعی و چه غیراجتماعی - می تواند دارای ارزش مثبت یا منفی باشد و در محدوده مسائل اخلاقی قرار بگیرد.³

ما در این تحقیق به دنبال اخلاق اجتماعی هستیم که به سبب تقویت اخلاق الهی (انجام اوامر و ترک نواهی الهی که آن را دین داری می نامیم)، از کاربر صادر می گردد نه مطلق اخلاق اجتماعی که روابط فرد با افراد است همچنان که اخلاق سکولاریسم چنین اعتقادی دارد. چراکه سکولاریسم نظریه ای است درباره اینکه اخلاق، صرفاً باید بر اموری مبتنی باشد که با سعادت انسان در حیات دنیوی مرتبط

¹ ارسطو، اخلاق نیکو، ترجمه ابوالقاسم پور حسینی، تهران، دانشگاه تهران، 1381، صص 46-52

² مهدی ایزدی و حسین مهدوی منش، پی جویی خانواده و کارکردهای تربیتی آن در آموزه های امام سجاد (ع)، مجله مطالعات قرآن و حدیث، دوره 6، شماره 11، زمستان 1391، ص 51

³ محمد تقی مصباح یزدی، اخلاق در قرآن، قم، موسسه آموزشی پژوهشی امام خمینی (ره)، 2، جلد، چاپ هفتم، 1392، جلد اول، صص 241-244

بوده و در این باره، همه ملاحظات اعتقادی، همچون اعتقاد به خدا و جهان آخرت کنار گذاشته شود.¹ سکولاریسم در صدد محدود کردن نقش دین و منحصر ساختن آن در حوزه رفتارهای فردی انسان بوده و خواستار عدم دخالت دین در عرصه‌های اجتماعی و به اصطلاح، خواستار نفی دین از عرصه قدرت و حکومت است.² لذا وجه تمایز اخلاق اسلامی با اخلاق غربی در این است که اسلام اخلاق الهی و فردی را پشتوانه‌ای برای رسیدن به کمال اخلاق اجتماعی می‌داند.

اخلاق کاربردی

اخلاق کاربردی که گاهی اخلاق عملی نیز نامیده می‌شود عمدتاً در دهه‌های اخیر از ناحیه متفکرین غربی رایج شده است. تأسیس رشته جدیدی در مطالعات اخلاقی به نام اخلاق کاربردی عمدتاً به هدف پاسخ‌گویی به مجموعه مسائل اخلاقی نوپدید که عمدتاً ناشی از پیشرفت‌های علم و فن‌آوری است و مسائل اخلاقی خاص هر یک از عرصه‌های اختصاصی زندگی مدرن و حل مؤثر معماها یا همان تعارضات اخلاقی که البته برخی از آن‌ها مانند سقط جنین دیرزمانی دامن‌گیر بشر بوده، صورت گرفته است. البته این رویکرد به اخلاق کاربردی تا حدی در گذشته نیز مورد توجه عالمان اخلاق مسلمان نیز بوده و آنان به عناوینی نظیر اخلاق حکمرانی، اخلاق دانشوری، اخلاق پزشکی و اخلاق محیط‌زیست توجه داشته‌اند.³ به بسیاری از موضوعات اخلاق کاربردی در ابواب مختلف کتب اخلاقی عالمان مسلمان پرداخته شده است. در مواردی نیز تألیفات مستقلی در برخی موضوعات انجام گرفته است که از باب نمونه می‌توان کتاب آداب المتعلمین خواجه نصیرالدین طوسی و منیه المرید فی آداب المفید و المستفید نوشته شهید ثانی در خصوص اخلاق طلبگی و دانشجویی نام برد.

¹ محمد سربخشی، سکولاریسم، دین، اخلاق، معرفت اخلاقی، سال دوم، شماره چهارم، پاییز 1390، ص 53

² جعفر سبحانی تبریزی، عرفی شدن دین، تهران، انتشارات امام صادق (ع)، 1384، صص 41-43

³ جمعی از نویسندگان، اخلاق کاربردی، قم، نشر پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، چاپ اول، 1387، ص 56

اخلاق کاربردی در حقیقت زیرمجموعه اخلاق هنجاری است. اخلاق کاربردی درصدد است تا کاربرد منظم و منطقی نظریه اخلاقی را در حوزه مسائل اخلاقی خاصی مانند محیط‌زیست، پزشکی و غیره نشان دهد. در این اصطلاح درستی و نادرستی کارهای خاصی که در جامعه جنبه کاربردی دارند و عمدتاً هم در حوزه مسائل چالش خیز بوده و به‌عنوان معضل اخلاقی درآمده‌اند به ارزش داوری اخلاقی گذاشته می‌شوند. مثلاً آسان‌مرگی درست است یا نه؟ اگر من مبتلا شدم به یک بیماری که دو ویژگی دارد. یکی این‌که عالم پزشکی بگوید که ما در وضع کنونی نمی‌توانیم این بیماری را درمان کنیم و از نظر دانش پزشکی این بیماری از بیماری‌های درمان‌ناپذیر است. از طرف دیگر این بیماری همراه با درد و رنج بسیار شدید و تحمل‌ناپذیری است. حالا اگر من به دردی با این دو ویژگی مبتلا شدم و از پزشک خواستم که مرا بکشد و راحت کند این آسان‌مرگی یا کشتن از سر ترحم از لحاظ اخلاقی درست است یا نادرست؟ یا مثلاً آیا سقط‌جنین از نظر اخلاقی کار درستی است؟ اگر بدانیم جنین اگر به دنیا بیاید دارای عیب و نقص جدی‌ای خواهد بود مسئله از نظر اخلاقی چگونه است؟

در دیدگاه رایج، اخلاق کاربردی شامل اخلاق حرفه‌ای نیز هست؛ اخلاق حرفه‌ای به مسائل اخلاقی مشاغل خاص می‌پردازد مانند اخلاق پزشکی، اخلاق تجارت، اخلاق روزنامه‌نگاری و ...¹

بنابراین اخلاق کاربردی در پی یافتن قواعد خاص‌تر از قواعد عام اخلاقی است که در شرایط ویژه و موضوعات و موارد مشخص‌تر و جزئی‌تری کارایی داشته باشد، هرچند به نظریه‌های عام مطرح در اخلاق هنجاری نیز بی‌توجه نیست. از این نظر امروزه در حوزه تفکر اخلاقی به این دسته از مباحث به‌عنوان بخشی مستقل از اخلاق نظر می‌شود که از دامنه‌ای بسیار گسترده برخوردار است. برخی از ویژگی‌های اخلاق کاربردی عبارت‌اند از:

---

¹ C. Beeker **Applied ethics, in the encyclopedia of ethics** Ed by. Lawrance, London & New York, 2001, v1, p80

- توجه بیشتر به زمینه‌ها و جزئیات؛
  - تکیه بر معضلات کاربردی مسائل و کانون بحران‌های اخلاقی؛
  - برخورداری از روشی نه کاملاً قیاسی و نه کاملاً استقرایی، بلکه شیوه‌ای که به اقتباس از جان راولز آن را «موازنه متفکرانه» می‌خوانند؛
  - توجه مستقیم به موضوعات عملی و کاربردی در اخلاق؛
  - بررسی مسائل جدید اخلاقی که در نتیجه پیشرفت تکنولوژی و علم مطرح گردیده است و ارزیابی لوازم اجتماعی تحولات تکنولوژیک؛
  - پی‌جویی راه‌حل‌های عملی در تعارضات اخلاقی و تلاش برای ارائه پاسخ‌های جدید به برخی مسائل چالش‌خیز قدیمی؛
  - تلاش برای نهادینه کردن اخلاق میان گروه‌ها و جوامع مختلف.¹
- برخی تعاریفی که از اخلاق کاربردی ارائه شده است عبارت‌اند از: «کاربرد نظریه‌های اخلاقی کلی در مسائل اخلاقی با بی‌طرفی در حل این مسائل».² در این تعریف اخلاق کاربردی نوعی از اخلاق هنجاری است که با تطبیق اصول اخلاقی بر مصادیق به نحوی جزئی‌تر به حل مسائل اخلاقی می‌پردازد. در تعریفی دیگر «هرگونه کاربرد انتقادی روش‌های فلسفی برای سنجش تصمیمات عملی اخلاقی و مواجهه با مسائل، رفتارها و سیاست‌های اخلاقی در حرفه‌ها، تکنولوژی، حکومت و غیره»³ اخلاق کاربردی نام‌گرفته است.
- یکی از رسالت‌های اخلاق کاربردی این است که به تحلیل و بررسی ریشه‌های مسائل اخلاقی بپردازد و راه تشخیص تکالیف اخلاقی و شیوه تحقق آن‌ها در حوزه‌های خاص زندگی را بررسی کند. به‌عنوان مثال همه می‌دانند که رشوه دادن و گرفتن از نظر اخلاقی نادرست است اما اگر در موردی راه رسیدن به حقوق شخصی مبتنی بر دادن رشوه باشد ممکن است به‌راحتی نتوان تشخیص داد که در چنین

¹ جمعی از نویسندگان، ص 46

² همان، ص 22

³ Beauchamp, Tom L. **Applied Ethics, in Macmillan Compendium philosophy and Ethics;** Macmillan Library Reference, U S A, 1999, P 38

شرایطی هم رشوه دادن اخلاقاً ناپسند و زشت است. اندیشمندانی که در مغرب زمین به اخلاق کاربردی می‌پردازند، علاوه بر آموزش و انتشار مقالات بعضاً به دفاتر دولتی، بیمارستان‌ها، مؤسسات حقوقی، گروه‌های پزشکی، شرکت‌های تجاری و بنگاه‌های مهندسی خدمات آموزشی و مشاوره‌ای اخلاقی می‌دهند.

اخلاق کاربردی برخلاف مباحث فلسفه و نظری اخلاق، صرفاً مقوله پژوهش نیست بلکه ره‌آوردهای علمی در اخلاق کاربردی باید به‌منزله بخشی از فرهنگ در جامعه ترویج گردد و در رفتار ارتباطی درون شخصی، بین شخصی و برون شخصی نهادینه گردد. اخلاق کالای تزئینی نیست بلکه آموزش اخلاق برای تأثیر عینی در زندگی فردی، محیط شغلی و زندگی اجتماعی است. از آموزش اخلاق انتظار می‌رود مهارت رفتار اخلاقی را برای کاربران آن به نحو قابل سنجشی افزایش دهد توقع از آموزش اخلاق این است که به تغییر رفتار در افراد بینجامد.¹

فضای مجازی

فضای مجازی برای نخستین بار توسط ویلیام گیسون، نویسنده کانادایی رمان‌های علمی - تخیلی، در سال 1982 استفاده شد. فضای مجازی برای گیسون در حقیقت فضایی تخیلی است که از اتصال رایانه‌هایی پدید آمده که تمامی انسان‌ها، ماشین‌ها و منابع اطلاعاتی در جهان را به هم متصل کرده‌اند. این معنا به‌صورت تقریبی مشابه معنایی است که ما امروزه از کاربرد لفظ فضای مجازی در نظر داریم. کینزا فضای مجازی را برای مثال محیطی برساخته از اطلاعات نامریی؛ اطلاعاتی که می‌تواند اشکال مختلفی به خود بگیرد تعریف می‌کند. او برای کمک به فهم این

¹ احد فرامرز قراملکی، اخلاق کاربردی در ایران و اسلام، تهران، پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی، 1389، ص

مفهوم‌سازی و ارائه تصویر خوب و مناسب از فضای مجازی به تعریف اجزای فضا از طریق اینترنت می‌پردازد.^۱

فضای مجازی از دو مفهوم فضا و مجاز تشکیل شده است؛ مجاز گاهی در مقابل امر حقیقی معنا می‌شود و گاهی در مقایسه با واقعیت محسوس و بدن به‌کاربرده می‌شود و برخی اوقات امری ذهنی در مقابل امری عینی تلقی می‌شود. همچنین استفاده یک لغت از معنای اولیه را نیز مجاز می‌نامند.^۲ پس فضا یا جهان با خصلت مجازی در مقابل فضا و جهان واقعی قرار می‌گیرد. همچنین فضا در مقابل مفهوم مکان قرار می‌گیرد. فضا مفهوم بسیار گسترده‌تر و پیچیده‌تری نسبت به مکان دارد و شاید همین ویژگی‌های فضاست که باعث خاص شدن و به وجود آمدن دیگر خصوصیات فضای مجازی شده است.

در این بخش برای ملموس شدن معنای فضای مجازی لازم است از برخی از برنامه‌های کاربردی استفاده‌شده در این فضا صحبت شود مثل رسانه‌های اجتماعی که امروزه فراگیری زیادی دارد همچنین یک نمونه از این رسانه اجتماعی را بررسی خواهیم کرد.

رسانه‌های اجتماعی

رسانه‌های اجتماعی برنامه‌های کاربردی مبتنی بر اینترنت هستند که بر پایه تکنولوژی وب 2 امکان ایجاد و تبادل محتوا را برای کاربران فراهم می‌کنند. وب 2 به‌نوعی نسل دوم وب است که در آن سایت‌ها از حالت یک‌سویه خارج شده و با کاربران خود تعامل دارند. در وب 2 کاربران تنها خواننده مطالب نیستند بلکه خود نیز قسمتی از تولید محتوا و اطلاع‌رسانی را بر عهده دارند و ارتباطات کاملاً حالت افقی دارد، درحالی‌که برای نسل اول وب مانند رسانه‌های مکتوب و رسانه‌های جمعی

¹ علی مرشدی زاد، ظرفیت‌های فراروی جهان اسلام در فضای مجازی، تهران، دانشگاه امام صادق (ع) و پژوهشگاه فرهنگ هنر و ارتباطات، چاپ اول، 1392، ص 22

² س. ر. عاملی، زیرساخت‌ها و خصوصیات فضای مجازی، درس مطالعات فضای مجازی (جزوه درسی دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران، 1384

الکترونیکی مانند تلویزیون و رادیو امکان تعامل زنده با مخاطب وجود نداشت. در واقع اصطلاح رسانه‌های اجتماعی به تعاملات میان افراد در جوامع و شبکه‌های مجازی که در آن محتوا را ایجاد و سپس به اشتراک گذاشته و یا تبادل می‌کنند گفته می‌شود. تولید محتوا در رسانه‌های اجتماعی متفاوت از رسانه‌های سنتی است و وجه اختلاف اساسی آن‌ها نیز در مشارکت مخاطبان و کاربران در فرایند تولید و به اشتراک گذاری محتواست.

به نظر می‌رسد ارتباطات شکل گرفته در رسانه‌های اجتماعی سایبری در تقسیم‌بندی ارتباطات انسانی تعریف نشود زیرا اینترنت بستر ارتباطات جمعی است و ارتباطات جمعی مفهومی کلی‌تر از رسانه‌های جمعی است، اما رسانه‌های اجتماعی بازتولیدی از ارتباطات میان فردی و گروهی در ارتباطات جمعی هستند و نمی‌توان آن‌ها را صرفاً ارتباطات جمعی دانست؛ بنابراین شاید این ادعا که در رسانه‌های اجتماعی بر پایه سایر ارتباطات جمعی در حال افول است، نشان از این است که ارتباطات هرچه بیشتر شخصی شده است.

برای نمونه از تابستان 2009، سایت‌های شبکه‌ای اجتماعی¹ جدیدترین و فراگیرترین ابزار ارتباطی در میان نوجوانان و جوانان شد. این سایت‌ها به کاربران امکان می‌دهد تا پروفایل‌های عمومی و خصوصی ایجاد کرده و شبکه «دوستان» را تشکیل دهند. کاربران شبکه اجتماعی می‌توانند محتوای کاربر تولید (مثل یادداشت نویسی، عکس‌ها و فیلم‌ها) را ارسال کنند که اغلب اظهارنظرهایی را در پی داشته و موجب تعامل بیشتری می‌شود.²

---

¹ social networking sites

² اسماعیل سعدی پور، دنیای دیجیتال با تاکید بر نوجوانان، تهران، جامعه‌شناسان، 1393، چاپ اول، صص 32 و 33

شبکه اجتماعی مجازی

گونه‌ای از شبکه‌ها، اجتماعی هستند. در این نوع از شبکه، انسان‌ها با یکدیگر ارتباط دارند؛ به عبارت دیگر، شبکه‌های اجتماعی ساختاری اجتماعی‌اند که افراد و سازمان‌های انسانی میان خود ایجاد کرده‌اند تا در موضوعات و مقوله‌های از پیش تعیین شده با یکدیگر تعامل کنند. ساده‌ترین شبکه اجتماعی را می‌توان خانواده، بستگان، قبیله، دوستان و همکاران دانست.^۱

دانشمندان از مفهوم شبکه اجتماعی برای اشاره به سیستم پیچیده روابط بین افراد در سیستم اجتماعی استفاده کرده‌اند.^۲ شبکه اجتماعی ترکیبی از کنشگران (افراد، سازمان‌ها، گروه‌ها و...) و روابط بین آنهاست؛ به عبارت دیگر شبکه اجتماعی الگویی از روابط است که کنشگران را به هم متصل می‌کند.^۳ از این رو شبکه اجتماعی را می‌توان مجموعه‌ای از افراد یا سازمان مجموعه‌های دیگر اجتماعی دانست که از طریق روابط اجتماعی مانند دوستی، همکاری یا تبادل اطلاعات به یکدیگر مرتبط می‌شوند. بدین ترتیب شبکه اجتماعی الگویی ارتباطی است که مردم را به هم متصل می‌کند و یا پیوندهایی است که افراد با گروه‌هایی از مردم مرتبط می‌سازد.^۴

تعاریف متعددی از شبکه‌های اجتماعی ارائه شده است که عمدتاً شامل مفهوم مشترکی هستند که بر اساس آن‌ها می‌توان گفت شبکه‌های اجتماعی عبارت‌اند از «رابطه‌های اجتماعی حاصل از اتصالها»^۵ یا در تعریف دیگر «شبکه اجتماعی معرف برقراری رابطه‌های خاص میان تعداد متناهی رأس هستند»^۶

^۱ عبدالرسول علم‌الهدی، صص 102-104

^۲ Crowell, L.F. Weak ties: A mechanism for helping women to expand their social networks and increase their capital, *The social science journal*, 41, 2004, PP15-28

^۳ محمود شارع‌پور، نقش شبکه‌های اجتماعی در بازتولید نابرابری آموزشی، مجله تعلیم و تربیت، شماره 91، پاییز 1386، ص 170

^۴ سوسن باستانی، جزوه درس تحلیل شبکه، تهران، دانشگاه الزهرا (ع)، 1382، ص 17

^۵ مهدی محسنیان راد، ارتباط شناسی، تهران، انتشارات سروش، چاپ اول، 1382، ص 121

^۶ مینا درود، ماکسیمم‌سازی انتشار تاثیرات اجتماعی در شبکه‌های اجتماعی، تهران، انتشارات صنعتی شریف، چاپ اول، 1388، ص 2

شاید مفهوم شبکه اجتماعی همزمان با پیدایش بشر شکل گرفته باشد، اما کاربرد و جعل این واژه در سال ۱۹۴۵ صورت گرفت. جی‌ای بارنز^۱ برای نخستین بار از اصطلاح «شبکه اجتماعی»^۲ برای مشخص کردن الگوهایی از رشته‌ها استفاده کرد که مفاهیم را مشخص می‌کنند و به صورت رایج توسط عموم و دانشمندان علوم اجتماعی به کار می‌رود. جی‌ای بارنز از واژه شبکه اجتماعی برای بررسی پیوندهای اجتماعی در روستایی در نروژ استفاده کرد. او در این مطالعات به این نتیجه رسید که همه زندگی‌های اجتماعی ممکن است به منزله مجموعه‌ای از نقاط دیده شوند که برخی از آنها با خط‌هایی به هم متصل‌اند و یک شبکه کلی از روابط را می‌سازند.^۳ او این واژه را به گونه‌ای نظام‌وار برای نشان دادن الگوهایی از پیوندها، با گنجاندن مفاهیمی که عموم مردم به صورت سنتی به کار می‌بردند مانند قبیله و خانواده و مفاهیم جامعه‌شناسان مانند جنسیت و قومیت استفاده کرد.

پایگاه‌های شبکه‌های اجتماعی نیز از گونه‌های دیگر شبکه‌های اجتماعی‌اند که با پیدایش فناوری‌های ارتباطی جدید رواج یافت که در آن موجودات انسانی در یک تعامل چند سویه، علاقه‌مندی‌ها و فعالیت‌های خود را به اشتراک می‌گذرند، یا علاقه‌مند به جستجوی علاقه‌مندی‌ها و فعالیت‌های دیگران‌اند.^۴

شبکه‌های اجتماعی مجازی امروزه امکان کاملاً غیرمنتظره برقراری ارتباطات بین افراد و شهروندان را فراهم نموده است؛ امری که در گذشته و در تاریخ روابط بین‌الملل در تئوری و در عمل به یک رؤیا شبیه بود. اینترنت به کلی این خط سیر را تغییر داده و امکان برقراری ارتباطات بین افراد و گروه‌های یک اجتماع با افراد و گروه‌های جوامع دیگر را مهیا کرده است.^۵

¹ J. A. Barne

² Social network

³ Cross, Richard (2006). Social Network Analysis: an introduction, Social Networking http://www.bioteams.com/2006/03/28/social_network_analysis.html, 12/1/1394

⁴ عبدالرسول علم‌الهدی، ص 106

⁵ آنتونی گیدنز، *تجدد و تشخیص: جامعه و هویت شخص در عصر جدید*، ترجمه ناصر موفقیان، تهران: نشر نی، 1378، ص 43

شبکه‌های اجتماعی، خود یکی از شکل‌های تکامل یافته ارتباطات بدون مرز و فاصله در اینترنت هستند؛ ارتباطاتی که با به خدمت گرفتن جدیدترین و به‌روزترین امکانات عرضه شده در دنیای وب برای کاربران خود، بهشتی رؤیایی از داشتن همه امکانات یکجا و بدون محدودیت را فراهم آورده است. این نوع از پایگاه‌های اینترنتی را می‌توان به جرات نسخه تکامل یافته وب 2 یا وب کاربر محور دانست. همه ابزارهای تولد یافته در انقلاب وب 2 به صورت یکجا در شبکه‌های اجتماعی به خدمت گرفته شده‌اند تا کاربران بدون دغدغه و به راحتی به فعالیت‌های روزمره خویش در وب پردازند.

در شبکه‌های اجتماعی مجازی روابط اشخاص، بر پایه رایانه و اینترنت و به گونه برخط (آنلاین) انجام می‌پذیرد. در بیانی ساده و مختصر، این گونه از پایگاه‌ها را چنین تعریف کرده‌اند: جامعه‌ای برخط که کاربران آن، مجاز به اشتراک اطلاعات، تصاویر، فیلم‌ها، نرم‌افزارها و... برقراری ارتباط با دیگران و کشف نشانی ارتباط افراد جدید هستند. چنین شبکه‌های اجتماعی را می‌توان چکیده وب 2 برشمرد که در آن، اعضا با مشارکت و همفکری و با استفاده از برنامه‌ها به ساختن محتوای وب می‌پردازند. همچنین بیشتر شبکه‌های اجتماعی راه‌های گوناگونی مانند رایانامه، خدمات پیام فوری، اشتراک تصاویر، موسیقی، صوت و فیلم برای تعامل کاربران فراهم می‌کنند؛ به عبارت دیگر، در این دست از پایگاه‌ها عناصر ارتباطی مانند ایمیل، تابلوی پیام، پیام فوری و گپ با وسایل رسانه‌ای شنیداری، دیداری و نوشتاری باهم به صورت ترکیبی در یکجا وجود دارند.¹

در شبکه‌های اجتماعی گاهی فرد با فرد دیگری ارتباط برقرار می‌کند. گاهی فرد با چند نفر ارتباط برقرار می‌کند. گاه چند نفر از افراد شبکه به‌طور همزمان در

---

¹ Schmuagar, C. **The Future of Social Networking Sites**. McAfee Security Journal, 2008. Fall, P1

شکل گیری فرایند ارتباط مشارکت کرده و گاه کل شبکه اجتماعی خود به مثابه یک رسانه جمعی وارد عمل شده و عموم را تحت تأثیر قرار می دهد.¹

برای شبکه های اجتماعی سایبری تعاریف متفاوتی ذکر شده که هر کدام از آنها به نوعی می کوشد تا این پدیده بزرگ جهانی را توصیف نماید؛ اما حق این است که خواسته های کاربران و به کارگیری امکانات جدید است که هر لحظه شأن جدیدی را برای این پدیده جهانی به وجود می آورد؛ اما به صورت کلی اگر خواسته باشیم، شبکه های اجتماعی را به عمومی ترین حالت آن تعریف کنیم باید بگوییم شبکه اجتماعی عبارت است از سرویس خدماتی تحت وب که به افراد اجازه می دهد:

1. یک پروفایل عمومی یا نیمه عمومی در داخل سیستم بسازند.
2. به فهرست مفصل ارائه شده از کاربران و ارتباطاتشان در داخل شبکه دسترسی داشته باشند.

3. اطلاعات ارائه شده توسط سایر کاربران در داخل شبکه را مرور و ملاحظه نمایند.²
همچنین بر اساس استدلال راین گلد «شبکه اجتماعی سایبری، معمولاً به معنای شبکه الکترونیکی ارتباطات متقابل است که محدوده اش را خود تعریف می کند و پیرامون علاقه یا هدف مشترکی تشکیل شده است. گرچه در برخی مواقع، ایجاد ارتباط فی نفسه به هدف تبدیل می شود»³ از نظر وی چنین جوامعی ممکن است همانند سیستم های کنفرانس نسبتاً رسمی باشند یا آن که به گونه ای خودجوش توسط گروهی ایجاد شده باشند که برای ارسال و دریافت پیام در یک الگوی زمانی انتخاب شده (با تأخیر یا در زمان واقعی) با شبکه ارتباط برقرار می کنند. وی معتقد است یک اجتماع مجازی دارای اجزایی می باشد که عبارت اند از:

---

¹ محمد صادق افراسیابی، شبکه های اجتماعی مجازی و سبک زندگی، چاپ اول، تهران، انتشارات سیمای شرق، 1392، ص 7

² Boyd, d.m, &Ellison, n.b. **social network sites: Definition, history, and scholarship.** **Journal of computer- mediated communication,** <http://jcmc.indiana.edu/vol13/issue1/boyd.ellison.html>, 2013, p11, 12/1/1394

³ مانوئل کاستلز، عصر اطلاعات: اقتصاد، جامعه و فرهنگ، مترجمین احد علیقلیان، افشین خاکباز و علی پایا، تهران، طرح نو، 1380، ص 386

1. روابط فردی که شبکه اجتماعی را می سازد
2. دسترسی آسان و آزاد برای دسترسی به اجتماع
3. ملاقات های شخصی
4. دیالوگ، بازخورد و تقسیم جزئیات
5. یک تاریخ مشترک¹

شبکه های اجتماعی مجازی، انسان ها را قادر می سازند تا با تعداد زیادی از دوستان که از لحاظ جغرافیایی پراکنده هستند ارتباط برقرار کنند و احتمالاً بخش بزرگی از کاربران آن، جوانان هستند. والتز و رامیرز (2009) ادعا می کنند که «فیس بوک بزرگترین ابزار سیستم های شبکه اجتماعی است که تاکنون مورد بررسی قرار گرفته است. این سیستم ها راه های جدید چشمگیری را برای نگهداری روابط فراهم می کنند.»² این شبکه ها محیطی مناسب برای ارتباطات اجتماعی فراهم می کنند. شبکه های اجتماعی مجازی این کار را از چند طریق انجام می دهند. آنها:

1. افراد را قادر می سازند تا شبکه های وسیع تری را مدیریت کنند که شامل افرادی است که قبلاً با آنها در ارتباط نبوده اند و بنابراین، توانایی آنها در ایجاد و استفاده از روابط اجتماعی را افزایش می دهند.
2. این شبکه ها، اطلاعاتی در مورد افرادی که با آنها در زندگی روزمره آشنایی وجود داشته را می دهند. این اطلاعات می توانند به عنوان یک تسهیل کننده اجتماعی عمل کنند و انواع جدیدی از تعاملات را به وجود آورند که ممکن است این تعاملات جدید، اثرات مثبتی بر جامعه و فرد بگذارند.

¹ Gattiker and else, **The virtual community: Building on social structure, Relation and trust to achieve value**, in in, Community informatic reader, edited by Keeble.L and Loader.B, London and New York, Routledg, (2001), p 25

² Walther, J. B. & Ramirez, Jr. A. **New technologies and new direction in online relating**. In S. Smith, & S. Wilson (Eds.), *New directions in interpersonal communication* (pp. 264-284). Thousand Oaks, CA: Sage, 2009, P302

3. این سایت‌ها، راه‌های جدیدی برای ارتباط با دیگر افراد بر پایه علائق، مسائل و یا تجربیات مشترک در اختیار اعضاء قرار می‌دهند.¹

امکانات ارتباطی شبکه‌های اجتماعی

امکانات ارتباطی میان فردی و گروهی در شبکه اجتماعی سایبری بر اساس امکانات سایت کلوب، فیس‌بوک و گوگل پلاس جمع‌آوری شده است. این گردآوری امکانات ارتباطات، صرفاً برای نمونه بوده و همه شبکه‌های اجتماعی (کامپیوتری و موبایلی) مد نظر نبوده است. هدف از این فهرست این بوده که مشخص شود یک کاربر چه کنش‌هایی در این شبکه‌ها می‌تواند انجام دهد تا در آینده وقتی سخن از کنش‌های اخلاقی به میان آمد مشخص شود چه کارهایی در فضای مجازی مصداق کنش‌های کاربر بر اساس اخلاق است:

صفحه شخصی²: صفحه شخصی بخش اصلی مشخصات کاربران را تشکیل می‌دهد. منوی صفحه کاربری در طراحی اولیه سایت کلوب ساده‌تر بود و بعدها تکمیل شد. هر کاربر می‌تواند هنگام ثبت‌نام مشخصات خود را تکمیل نماید و یا آن‌که این کار را به زمانی دیگر موکول نماید. در منوی صفحه کاربری از مشخصات بسیار کوچک هم صرف‌نظر نشده است. به طوری که اگر این قسمت به صورت کامل و دقیق و باصداقت پر شود، منبع خوبی برای شناخت فرد است. کلوب این امکان را هم در اختیار کاربر قرار داده است تا اطلاعات خود را در اختیار هرکسی قرار ندهد. برای مثال، شما می‌توانید طوری گزینه‌ها را انتخاب کنید که شماره تلفن همراهمان را فقط دوستانتان و یا دوستان دوستانتان ببینند و نه غریبه‌ها. یا اینکه ستان را فقط دوستانتان بدانند.

¹ حسین کرمانی، نگاهی به آینده شبکه‌های اجتماعی مجازی، خبرنامه انجمن ایرانی مطالعات فرهنگی و ارتباطات، (سال اول، شماره اول، شماره پیاپی 11 و 12)، بهار و تابستان 1390، ص 51

² profile

برای اینکه صفحه شخصیتان کامل شود می‌توانید عکسی از خودتان هم در آن بگذارید. این عکس شاید از اسم شما هم مهم‌تر باشد. با همین عکس است که همه شما را می‌شناسند. خود کلوب عکس شما را در هر اندازه که باشد به دو اندازه مناسب درمی‌آورد و تصویر بزرگ‌تر را در صفحه شخصی و تصویر کوچک‌تر را هر جای دیگری که قرار باشد شما حضور داشته باشید مانند فهرست دوستانتان، انجمن‌های کلوبی، نظر دهی و...

کلوب برای عکس‌ها قوانین خاصی دارد. عکس صفحه شخصی نباید حاوی برهنگی یا توهین باشد. بسته به نوع تخلف، کلوب عکس را حذف کرده و یا کاربر را مسدود می‌کند.

حلقه دوستان^۱: همه کلوب یک حلقه دوستی بزرگ است. بیش از یک میلیون کاربر از طریق دوستان مشترک و غیرمشترکشان به هم وصل‌اند. این حلقه‌ها در صفحه شخصی هر کس ثبت است. لیست دوستان در صفحه کاربری هر شخص قرار می‌گیرد که در ابتدا فقط 15 نفر را نشان می‌دهد و با کلیک بر روی گزینه باقی دوستان می‌توان لیست کل آن‌ها را مشاهده نمود. نظم چینش لیست دوستان به زمان ورود هر کدام از آن‌ها به سایت برمی‌گردد. هر کس که تازه‌واردتر باشد بالاتر قرار می‌گیرد.

کلوب^۲ها: کلوب‌ها مکان‌هایی هستند که معمولاً به صورت موضوعی تشکیل شده‌اند و امکاناتی مثل اتاق گفتگوی جمعی، انجمن، ارسال مطلب به اعضا و ... در آن ارائه می‌شوند. معمولاً این گروه‌ها، کاربرانی هستند که بر اساس موضوع مشترکی مانند محل تحصیل یا زندگی و یا علاقه به یک موضوع مشترک دورهم جمع شده‌اند. این کاربران می‌توانند بحث راه بیندازند. اتاق گفتگو داشته باشند. مقاله ارسال کنند، در نظرسنجی شرکت کنند و لینک داغ به اشتراک بگذارند. هر شخص می‌تواند با حداقل

---

¹ Friends circle

² Club

20000 کروپ¹ یک کلوب تشکیل دهد و دیگران می توانند برای عضویت در این کلوبها درخواست بدهند و در صورت تائید مدیر کلوب به عضویت آن کلوب درمی آیند. برخی کلوبها نیز به تشخیص مدیر آن نیاز به تائید عضویت ندارند. به طور مثال با عضویت در کلوب جوکهای زیبا می توان از مطالبی که نویسندگان این کلوب خاص می نویسند (که معمولاً جوک است) بهره برد. عضویت در کلوب این امکان را می دهد که از این مطالب به صورت روزانه بهره برد. ضمن آنکه هر شخص می تواند درخواست عضویت برای نوشتن مطلب بدهد که در صورت تائید مدیر، از آن پس مطالبی که شخص در آن کلوب می نویسد به تمام اعضای کلوب ارسال خواهد شد.

انجمن²: انجمن محل گردآمدن چند عضو کلوب است که علاقه مندیهای مشترکی در رابطه با موضوع آن انجمن در خود می بینند. درست کردن انجمن در اختیار مدیران کلوبها است. آنها موضوعی را که قابلیت بحث دارد پیشنهاد کرده و به اعضای کلوب خود می فرستند. این موضوعات می تواند یک موضوع سرگرم کننده صرف باشد یا یک موضوع علمی جدی. به طور مثال موضوع «اگر نفر قبلی به یاد به خواستگاری شما چه واکنشی نشان می دهید؟»، یکی از موضوعات موجود در کلوبهای سایت بوده است و از طرف دیگر موضوعی مانند «آیا برخورد پلیس در گشت ارشاد با مردم صحیح است یا خیر؟» نیز در کلوب دیگری استفاده شده است. فریاد: در این قسمت هر یک از کاربران می تواند متن کوتاهی را در صفحه اول پروفایل خود قرار دهد. این متن می تواند از طریق موبایل نیز ارسال گردد. زمانی که یک کاربر «فریاد می زند»، متن فریاد برای تمام دوستان وی به اشتراک گذاشته می شود.

---

¹ واحد پول مجازی سایت کلوب که معمولاً از طریق واریز وجه نقد شارژ می شود. البته در برخی موارد به عنوان سیاست تشویقی به کار گرفته شده است مانند گزارش تخلف دیگران.

² Forum

ارسال به کتیبه^۱: در صفحه شخصی هر کاربر، امکانی به نام کتیبه درج شده است. هر کاربر می تواند به ارسال متن، لینک، تصویر و فیلم در کتیبه خود یا دوستانش بپردازد. با درج هر مطلب در کتیبه، آن مطلب برای تمام دوستان آن فرد نیز ارسال می شود. پیام های مستقیم^۲: هر کاربر می تواند یک پیام را مستقیماً به یک کاربر دیگر بفرستد. این پیام ها مانند رایانامه عنوان و متن دارند، می توان دریافت و ارسالشان کرد و آن ها را ذخیره نمود.

پیام های گروهی^۳: هر کاربر می تواند درازای پرداخت مبلغ کروب مشخص، یک پیام را به تعدادی از کاربران (معمولاً گروه دوستان) بفرستد. این امکان اگرچه بیشتر مفید به نظر می رسد، ولی در عمل جای خالی هرزنامه را در محیط کلوب پر کرده است. به طوری که بسیاری ترجیح می دهند امکان دریافت پیام گروهی را غیرفعال کنند.

لینک داغ^۴: هر مطلبی که روی صفحه کاربری شخص ظاهر می شود می تواند از طریق وی داغ شود. به این ترتیب آن مطلب برای تمام دوستان وی ارسال می شود. لینک موردنظر به همراه متن و توضیحات در صفحه کاربری فرد و دوستان نمایش داده می شود.

پسندیدن^۵: هر مطلبی در کلوب قابلیت پسندیده شدن را دارد. به این ترتیب هر کاربری که مطلبی را پسندد روی لینک «می پسندم» کلیک می کند. لیست کسانی که یک مطلب را می پسندند در پایین آن مطلب درج می شود. البته در برخی شبکه ها همچون فیس بوک پسندیدن هم تعریف می شود یعنی رأی منفی به یک مطلب از سوی مخاطبین داده می شود. ابرازنظر پسندیدن و عدم آن پیچیدگی خاصی به

---

¹ Wall

² Direct messages

³ Group messages

⁴ Hot link

⁵ like

شبکه‌های اجتماعی داده به طوری که نظر کاربران را حتی در حد یک کلیک گرفته و شخصیت ایشان را تجزیه و تحلیل می‌کند.^۱

ارسال مطلب^۲: هر کاربر می‌تواند مطلب‌های خود را با انتخاب قابلیت مشاهده (برای خود، دوستان، همگان) ارسال کند.

ارسال نقاشی^۳: کاربران می‌توانند به طور برخط نقاشی کشیده و آن را برای دیگران ارسال کنند.

وبلاگ^۴: داشتن یک وبلاگ اختصاصی از دیگر خدمات ارتباطی سایت کلوب است. کاربران می‌توانند هر پست وبلاگی را داغ کنند و در ذیل آن نظر خود را بنویسند.

ارسال توصیف نامه^۵: هر کاربر می‌تواند در متنی به توصیف دیگر کاربران در چند خط پردازد.

یادداشت^۶: هر کاربر (از جمله خود شخص) می‌تواند در این قسمت چیزی بنویسد که در صورت تأیید، در صفحه شخصی تأییدکننده نمایش داده می‌شود. محتوای این قسمت بیشتر حرف‌های روزمره، سؤال و جواب و قربان صدقه‌های دوستانه است.

ارسال پیام کوتاه^۷: هر کاربر می‌تواند متنی کوتاهی را به‌عنوان پیام کوتاه ارسال کند. قابلیت پاسخ به این پیام نیز وجود دارد.

گفتگوی زنده^۸ (چت): امکان گفتگوی مستقیم دونفره بین کاربران وجود دارد.

---

^۱ (رک: [پدیده لایک در فیس بوک](#))، در یک تحقیق ارائه شده توسط محققان دانشگاه کمبریج تمایلات و اعتقادات کاربران توسط لایک‌ها پیش بینی شده است، این محققان با ارائه الگوریتمی توانسته‌اند به نتایج خارق‌العاده‌ای از شخصیت افراد دست پیدا کنند که نتیجه آن توسط مجله علمی پی‌ان‌ای‌اس (مجموعه مقالات آکادمی ملی علوم ایالت متحده آمریکا - [PNAS](#)) منتشر شده است. محققان در این پژوهش با آنالیز بیش از 58 هزار داوطلب به مطالعه تطبیقی بین لایک‌های افراد و شخصیت روانشناختی آن‌ها پرداخته‌اند، محققین با تست‌های روانشناسی از داوطلبان و از سوی دیگر با وارد کردن لایک‌های افراد به الگوریتم ذکر شده نتایج مشابهی را به دست آورده‌اند.

^۲ Send content

^۳ Send painting

^۴ Weblog

^۵ Send description

^۶ Note

^۷ Send short message

^۸ Live chat

اتاق‌های گفتگو^۱: امکان شرکت در این اتاق‌ها معمولاً منحصر به اعضای کلوب مربوطه است.

پرسش و پاسخ^۲: سرویس پرسش و پاسخ کلوب دات کام محیطی است برای به اشتراک گذاشتن دانش افراد، محیطی آنلاین که کاربران می‌توانند سؤالات خود را مطرح و یا به سؤالات دیگران پاسخ دهند. این سرویس بین افرادی که به دنبال پاسخ سؤالی هستند و افرادی که پاسخ سؤال ایشان را می‌دانند، ارتباط برقرار می‌کند.

درج نظر^۳: کاربران می‌توانند در مورد مطالب یکدیگر تبادل نظر کنند. نظرات معمولاً در پایین هر مطلب آورده می‌شود به طوری که دو یا سه نظر اول در حالت عادی به نمایش درمی‌آید و در صورت تمایل می‌توان با کلیک بر گزینه مشاهده سایر نظرات، همه نظرات ارسال شده را مشاهده نمود.

شبکه‌های اجتماعی اینترنتی، کارکردهای مثبتی در عرصه روابط اجتماعی کاربران ایرانی دارند. یکی از این کارکردها، آسانی ارتباطات است. کاربران با دوستان و آشنایان خود که در مناطقی دورتر از آن‌ها زندگی می‌کنند به آسانی ارتباط برقرار می‌کنند. از دیگر کارکردهای مثبت شبکه‌های اجتماعی، تشکیل گروه‌های دوستان و خانوادگی است. کاربران می‌توانند در این گروه‌ها معلومات خود را به اشتراک بگذارند و این کارکرد سبب انتقال دانسته‌ها مابین آن‌ها می‌گردد. همچنین از کارکردهای مثبت آن، می‌توان به دسترسی آسان و راحتی استفاده برای عموم افراد، اشاره کرد. امروزه شبکه‌های اجتماعی، در همه‌جا و به اشکال مختلف مانند کامپیوتر و موبایل، در دسترس همگان است و به خاطر راحتی کار با آن، همه سنین به آسانی می‌توانند از این شبکه‌ها استفاده کنند. پس شبکه‌های اجتماعی به طور کلی، مکان‌هایی در دنیای مجازی هستند که ارتباطات میان انسان‌ها را تسهیل کرده و کارکردهای مثبتی دارد که نمی‌توان به راحتی از آن‌ها چشم پوشی کرد.

---

¹ Chat rooms

² Answering

³ Commenting

شبکه‌های اجتماعی علاوه بر کارکردهای مثبت دارای کارکردهای منفی نیز هستند. یکی از مهم‌ترین کارکردهای منفی فضای مجازی بر افراد، از راه محتوای نامناسبی است که به راحتی در اختیار همه کاربران قرار داشته و می‌تواند امنیت اخلاقی خانواده‌ها را به خطر اندازد. امروزه سایت‌های غیراخلاقی به راحتی در دسترس همه افراد قرار می‌گیرند که موجب چنین مشکلات اخلاقی گردیده است. از دیگر کارکردهای منفی استفاده زیاد و معتاد گونه از این شبکه‌ها است؛ که خود موجب انزوا و پرخاشگری در میان کاربران گشته است. همچنین از کارکردهای منفی شبکه‌های اجتماعی ارتباط میان دختران با پسران و عدم رعایت عفت است؛ که از آسیب‌های این ارتباط شیوع عشق‌های مجازی و طلاق‌های عاطفی در میان خانواده‌ها است؛ بنابراین فضای مجازی مشکلات و مسائل اخلاقی جدیدی ایجاد کرده که پیش از این وجود نداشته و نیازمند بررسی است.

آسیب‌های فضای مجازی

آسیب‌های فضای مجازی به دسته‌ای از ناهنجاری‌های رفتاری افراد یک جامعه، چه به صورت فردی و چه جمعی اطلاق می‌شود که ریشه در استفاده ناصحیح از این ابزار فناوری دارد. این آسیب‌ها در بُعد فردی با خود رنجش‌های جسمی، روان‌شناختی و اخلاقی به دنبال داشته و در بُعد جمعی باعث به وجود آمدن شکاف‌های خانوادگی و آسیب‌های اجتماعی گشته است. لذا این آسیب‌ها در این دو بُعد بررسی خواهد شد.

این تحقیق صرفاً به دنبال بررسی آسیب‌های اخلاقی فضای مجازی (مانند هرزه‌نگاری، توهین، عدم عفت در لحن و کلام و حجاب و پوشش، دروغ‌گویی و نشر اکاذیب و غیره) نبوده بلکه مسئله اصلی این تحقیق بررسی اخلاقی آسیب‌های فضای مجازی است؛ به این معنا که این تحقیق آسیب‌های فضای مجازی (مانند آسیب‌های جسمانی، رفتار اعتیادی، انزوا، دوری از خانواده، عدم امنیت و هویت

مجازی) را با تمرکز بر اخلاق اسلامی بررسی کرده و به ارائه راهکارهایی برای برون رفت از این آسیب‌ها خواهد پرداخت.

کنش اجتماعی بورديو

کنش

مفهوم عمل (که در اندیشه بورديو کلیدی محسوب می‌شود) به فلسفه رغبت نگر^۱ کنش برمی‌گردد. این فلسفه خود بر پایه معدودی مفاهیم اصلی (مانند منش به‌مثابه ساختارهای ساختار بخش، میدان به‌مثابه ساختارهای ساختاریافته، سرمایه) شکل گرفته است: کنش‌های ما بیشتر بر پایه شعور عملی ما شکل می‌گیرند تا محاسبه عقلانی یا حرکت درونی با نیت عمدی یا حتی با قصد برقراری رابطه با دیگری در موارد بسیاری از این‌گونه، رفتارهای عاملان اجتماعی عموماً بیان‌گر باز اندیشانه رغبت‌ها، ظرفیت‌ها و خصالت‌هایی است که در میدان عملیات و برای این میدان شکل گرفته‌اند.^۲ بورديو معتقد است بین موقعیت‌های موجود در ساختار اجتماعی و کنش‌ها هیچ رابطه مکانیکی و مستقیمی وجود ندارد و تنها منش است که محل برخورد ساختار و کنش است.

منش به مجموعه‌ای نسبتاً ثابت از خلق و خوها گفته می‌شود که محصول تجربه‌های کنشگران در موقعیت‌های خاصی در ساختار اجتماعی است، ساختاری که کنش‌ها و بازمودها را تولید می‌کند و به آن‌ها نظم می‌بخشد. منش مجموعه قواعد سفت و سخت نیست که به ما بگوید چه کاری انجام بدهیم و چه کاری نه بلکه

^۱ *Philosophia dispositionnelle*

^۲ کریستیان شویره و اولیویه فونتن، *واژگان بورديو*، ترجمه مرتضی کتبی، تهران، جامعه‌شناسان، ۱۳۸۵، ص

همچون مجموعه رهنمون‌های انعطاف‌پذیری عمل می‌کند که کنشگران از آن آگاه نیستند و به آسانی با فضای جدید انطباق می‌یابند.^۱

منش درون فرد است و گویای وجه فردگرایی اندیشه‌ی بوردیو است. از نظر بوردیو منش یعنی درونی کردن مجموع قواعد اجتماعی که در فرد از بدو تولدش ثبت می‌شود و او آن‌ها را درونی کرده است. این درونی کردن به شکل ناخودآگاه فقط از طریق مشارکتش در زندگی اجتماعی رخ می‌دهد. منش به وسیله میدان یا میدان‌هایی که فرد در آن‌ها رشد می‌کند ساختارمند می‌شود و همین منش است که به فرد امکان مداخله در میدان را می‌دهد.^۲

منش به طرح‌های تفسیری عمدتاً ناخودآگاه یا به نحو ضمنی بکار گرفته شده‌ای اشاره دارد که نحوه‌ی کار جهان و نحوه‌ی ارزیابی امور را به ما نشان می‌دهد و دستورالعمل‌هایی برای کنش ارائه می‌کند. بوردیو مدعی است که افراد طی اعمالشان توسط این چارچوب‌های کلی تفسیری هدایت می‌شوند. منش محصول شرایط ساختاری اجتماعی فرد است که در عین اعمال اجتماعی‌اش را به شیوه‌ای ساختار می‌بخشد که شرایط عینی هستی اجتماعی عامل یا کنشگر را بازتولید می‌کند.^۳

به زعم بوردیو افراد دارای موقعیت ساختاری یا طبقاتی مشترک، تجربه‌های مشابه و تکرار شونده‌ای دارند که منش مشترکی ایجاد می‌کنند که این منش به نوبه‌ی خود به اعمال اجتماعی آنان ساختار می‌بخشد، دستورالعمل‌هایی را تنظیم و اعمال کنشگران را محدود می‌کند اما در عین حال اجازه‌ی نوآوری فردی را هم می‌دهد. منش هم محصول ساختار اجتماعی است و هم مولد ساختار اجتماعی‌ای که ساختارهای اجتماعی را بازتولید می‌کنند؛ هم مفهومی ذهنی است و هم عینی حاوی

---

^۱ حمیدرضا جلائی پور و جمال محمدی، نظریه متأخر جامعه‌شناسی، چاپ دوم، تهران، نشر نی، ۱۳۸۸، ص ۳۱۹

^۲ پیمان شریفی، مقایسه تطبیقی اریک فرم و پیربوردیو در تبیین مدرنیته، پایان نامه کارشناسی ارشد، تهران، دانشکده روانشناسی و علوم اجتماعی، دانشگاه آزاد اسلامی تهران مرکزی، ۱۳۹۰، ص ۷۱

^۳ استیون سیدمن، کشاکش آراء در جامعه‌شناسی، چاپ دوم، هادی خلیلی، تهران، نشر نی، ۱۳۸۸، ص

نقش و نشان ساختار اجتماعی؛ هم مفهومی خرد (در سطح فردی و بین شخصی عمل می کند) و هم کلان (محصول و تولیدکننده ساختارهای اجتماعی) است.¹ همان طور که دانسته شد منش نظامی از خصلت های فردی است (نظیر تمایلات، نگرش ها، احساسات و...) که فرد در جریان اجتماعی شدن کسب کرده؛ یعنی منش مبنای شخصیت فرد است؛ اما چنان که شخصیت در مرور زمان متکامل می گردد، منش نیز به طبع آن ایستا نخواهد ماند، بلکه منش خصلتی پویا دارد و محصول گذشته و حال ماست.² بدین گونه که تمایلات منش مبنای کنش های ماست و در عین حال ساختار اجتماعی ما را نیز شکل می دهد.

پس می توان نتیجه گرفت که هر کاربرد فضای مجازی دارای منش هایی است؛ که این منش ها از ابتدای زندگی به سبب حضور در اجتماع و خانواده که خود اجتماعی کوچک بوده، شکل گرفته است. این منش های کاربران، کنش های آنان را مشخص می کند. به عبارت دیگر منش یا منش نوع رفتارهای کاربران در فضای مجازی را مشخص می کند؛ که این رفتارها یا کنش ها هم می تواند مصداق عمل اخلاقی باشد و هم مصداق عمل غیر اخلاقی؛ اما همین منش ها از میدان تأثیر می پذیرند، چراکه گفته شد منش ها به سبب مشارکت افراد در اجتماع و به صورت ناخود آگاه شکل می گیرند و این اجتماع همان میدان است. از طرفی میدان هم از منش ها تأثیر می پذیرد؛ یعنی یک کاربر می تواند با تقویت منش های خود میدان یک گروه را تغییر دهد.

میدان

بورديو معتقد است که واقعیت اجتماعی دو بار و در دو جا وجود دارد؛ در مغزها و در چیزها. در مغزها یعنی در درون فرد که بورديو آن را منش می نامد؛ که

¹ همان، ص 198

² کارل می تن و مایکل گرنفل، مفاهیم کلیدی پیر بورديو، ترجمه محمد مهدی لبیبی، تهران، نشر افکار، 1389، ص 105

همین منش‌ها است که کنش‌ها را به وجود می‌آورند و در چیزها یعنی در بیرون که در اندیشه بوردیو میدان نامیده می‌شود.^۱

به اعتقاد بوردیو، در جوامع پیشرفته افراد با فضای یکپارچه مواجه نیستند. حوزه‌های گوناگون و متفاوت زندگی، هنر، علم، دین، اقتصاد، سیاست و نظایر آن، مدل‌های کوچک متمایزی از قاعده‌ها، مقررات و اشکال قدرت را شکل داده‌اند که بوردیو آن را میدان می‌نامد. میدان در وهله اول، فضای ساخت‌مندی از جایگاه‌هاست، میدان قدرتی است که تصمیمات خود را بر کسانی که وارد آن می‌شود، تحمیل می‌کند. در وهله دوم میدان صحنه کشاکشی است که کنشگران و نهادها از طریق آن در پی حفظ یا براندازی نظام موجود توزیع سرمایه هستند. سومین ویژگی میدان آزادی عمل است، به این معنی که هر میدان دارای امکانات و قابلیت‌هایی است که در طول مراحل رشد خود به دست آورده تا خود را در برابر تأثیرات خارجی مصون نگه داشته و بر ضوابط و ملاک‌های ارزیابی خود در برابر و در مواجهه با میدان مجاور و متجاوز صحنه گذاشته و آنان را رعایت کنند.^۲

به عبارت دیگر میدان از منظر بوردیو «فضاهای ساختارمند موقعیت‌ها تعریف می‌شود که از قواعد خاص خود پیروی می‌کند. در هر میدانی، مبارزه‌ای میان قدیمی‌ها که بر میدان مسلط‌اند و می‌کوشند انحصار آن را با از بین بردن رقبا در دست داشته باشند و تازه‌واردان وجود دارد. هر میدان با منافع خاص خود تعریف می‌شود که الزاماً برای افرادی که خارج از میدان قرار دارند، قابل تشخیص نیست. کارکرد هر میدان، لازم‌ه‌اش، وجود منافع مشخص و افرادی است که به قواعد بازی تن می‌دهند.»^۳

^۱ پیمان شریفی، ص 71

^۲ رابرت استونز، متفکران بزرگ جامعه‌شناسی، ترجمه مهرداد میردامادی، تهران، نشر مرکز، ۱۳۷۹، ص ۳۳۶

^۳ پیمان شریفی، ص 72

هریک از میدان‌ها شرایط بازی، موضوعات و منافع خاص خود را دارد (میدان ادبی، علمی، سیاسی، دانشگاهی، قضایی، بنگاهی، دینی، ژورنالیستی). این میدان‌های اجتماعی نسبت به یکدیگر خود سالاری دارند، یعنی در تنظیم قواعد خود آزادند؛ دور از تأثرات دگرسالارانه میدان‌های دیگر اجتماعی به کار خود ادامه می‌دهند (مثلاً برخی ضوابط اقتصادی یا سیاسی در میدان‌های دانشگاهی یا علمی).^۱

میدان نظام ساخت‌یافته موقعیت‌هایی است (که توسط افراد یا نهادها اشغال می‌شود) که ماهیت آن تعریف‌کننده وضعیت برای دارندگان این موقعیت‌هاست. میدان همچنین نظام نیروهایی است که بین این موقعیت‌ها وجود دارد؛ یک میدان از درون بر اساس روابط قدرت ساخت می‌یابد. موقعیت‌های یک میدان با یکدیگر روابط سلطه، متابعت یا هم‌ارزی (همگونی) برقرار می‌کنند که به دلیل دسترسی هر یک از آن‌ها به کالاها یا منابعی (سرمایه) است که در این میدان محل نزاع است. این کالاها را می‌توان اصولاً به چهار مقوله تفکیک کرد: سرمایه اقتصادی، سرمایه اجتماعی (انواع گوناگون روابط ارزشمند با دیگران مهم)، سرمایه فرهنگی (انواع و اقسام معرفت مشروع) و سرمایه نمادین (پرستیژ و افتخار اجتماعی).^۲

بنابراین، میدان جایی است که کنش در آن انجام می‌شود؛ یعنی جایی که ما در هنگام انجام کنش در آن قرار داریم، چیزها و افرادی که اطراف ماست. مثلاً وقت عضو شدن در گروهی از شبکه‌های اجتماعی که در آن گروه مدیر گروه، افراد با جنسیت‌های مختلف، کاربرانی با سلیق گوناگون و غیره وجود دارد. آنجا که می‌روم با خودم چیزهایی می‌برم، آنچه با خودم می‌برم منش من است، یعنی چیزهایی مثل احترام به افراد گروه، رعایت قوانین گروه و غیره. در آنجا این منش‌های من می‌تواند دگرگون گردد اما چیز دیگری در آن حین وجود دارد که کاربران را از هم تمایز می‌بخشد؛ یعنی ما می‌خواهیم بین خود و دیگران تفاوت بگذاریم و از طرفی تفاوت

^۱ کریستیان شویره و اولیویه فونتین، ص 138

^۲ ریچارد جنکینز، پی‌یر بوردیو، لیلا جوافشانی و حسن چاوشیان، تهران، نشر نی چاپ اول، ۱۳۸۵، ص 137

هم داریم. این همان حالت رقابتی میدان است که بورديو آن را با مفهوم سرمايه توضیح می دهد.

در ادبیات بورديو سرمايه به معنی عام خود «کار انباشته شده است» که «جمع شدن آن به زمان نیازمند است». کارکرد این کار انباشته شده این است که پس از آنکه در تصرف عاملان یا گروه‌هایی از عاملان درآمد آنان را قادر می سازد تا نیروهای اجتماعی را، در شکل کار عینیت یافته یا به عنوان یک عامل یا کارگر به تصرف خود درآورد. در ادامه وی با ذکر خصوصیات زیر بیشتر به توضیح سرمايه پرداخته است: «سرمايه نیروی است که کتیبه وار در ساختارهای عینی و ذهنی نوشته شده، ولی در عین حال اصل باطنی است که زمینه اتکای قاعده مندی های فطری جهان اجتماعی محسوب می شود. سرمايه چیزی است که بازی های جامعه را از بازی های ساده حوادث متمایز می کند. سرمايه بالقوه می تواند برای تولید سود و به شکلی کاملاً شبیه خود یا پیشرفته تر از خود بازتولید شود. سرمايه به طور ذاتی به ماندگار نمودن خود گرایش دارد. ساختار توزیع انواع اصلی و فرعی متفاوت سرمايه در هر لحظه ای از زمان در واقع ساختار ذاتی جهان اجتماعی را نشان می دهد و احتمال موفقیت اعمال و رویه ها را تعیین می کند. با توجه به خصوصیات فوق وی مدعی است فهم کارکرد و ساختار جهان اجتماعی بدون شناخت انواع سرمايه ممکن نیست»¹

بورديو معتقد است نظام خوی و خصلت افراد وابسته به موقعیت‌هایی است که در جامعه اشغال می کنند یعنی وابسته به میزان بهره مندی از سرمايه است. سرمايه به چهار صورت دیده می شود: اقتصادی (دارایی، مالی و مادی)، فرهنگی (کالا، مهارت‌ها و عناوین نمادین کمیاب) و اجتماعی (منابعی که به صرف عضویت در گروه به فرد تعلق می گیرد) سرمايه نمادین (سرمايه‌هایی که افراد متوجه تأثیرات آن، آن گونه که هست نیستند و آن را درک نمی کنند) مانند صفات اخلاقی که به افراد

---

¹ امان الله فصیحی، اسلام و سرمايه اجتماعی: با تاکید بر رویکرد فرهنگی، تهران، پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات، 1389، صص 75-76

گروه‌های مختلف نسبت می‌دهند.¹ در این تحقیق به بررسی دو گونه از این سرمایه‌ها یعنی سرمایه اجتماعی و سرمایه فرهنگی کاربران فضای مجازی پرداخته خواهد شد.

سرمایه اجتماعی، مجموعه‌ای از تماس‌ها، رابطه‌ها، آشنایی‌ها، دوستی‌ها، دین‌ها (مطالبات یا دیون نمادین) هستند که به عامل «وزن» اجتماعی کم یا بیش سنگین، قدرت کنشی و واکنشی کم یا بیش زیاد بر حسب کیفیت و کمیت شبکه‌های ارتباطی پیوندهایی که وی را به افراد دیگر وصل می‌کند، می‌بخشد. وضعیت این افراد از نظر سرمایه، به صورت‌های مختلف آن، شباهت کامل یا نزدیک با وضعیت عامل دارد.²

سرمایه اجتماعی مجموعه‌ای از منابع موجود یا بالقوه‌ای است که به مالکیت شبکه پایداری از روابط کم یا بیش نهادینه‌شده افراد بستگی دارد، افرادی که یکدیگر را می‌شناسند و خود را مدیون یکدیگر می‌دانند؛ یا به عبارت دیگر، با تعلق به یک گروه، به عنوان مجموعه عاملانی که نه فقط صاحب حیطه‌های مشترک هستند، بلکه با پیوندهای پایدار و سودمند به یکدیگر وابسته‌اند. این حیطه‌های مشترک با عینک مشاهده نگر بیرونی، دیگران یا خود این عاملان رؤیت پذیرند. سرمایه اجتماعی عامل که با سرمایه‌های اقتصادی و فرهنگی متعلق به خود او و دیگری ارتباط نزدیک دارد، چیزی است که همه‌جا به چشم می‌آید و تکثیر پذیر است.³

«با توجه به تعریف بورديو از سرمایه اجتماعی، توجه به چند مطلب حائز اهمیت است: اولاً، بورديو نگاه ابزاری به سرمایه اجتماعی داشته و توجه خود را به دو جنبه آن متمرکز نموده است: 1. فواید حاصل از مشارکت فرد در گروه؛ 2. برقراری ارتباطات اجتماعی عمده برای دسترسی هر چه بیشتر به این منابع و سود فردی. ثانیاً، دقت در تعریف بورديو روشن می‌سازد که از نظر وی دو چیز عناصر اصلی سرمایه اجتماعی را تشکیل می‌دهند: 1. ذات روابط اجتماعی که به افراد اجازه می‌دهد تا مدعی دستیابی به منابع متعلق به معاشران خویش شوند؛ 2. کمیت و

¹ رابرت استونز، ص 336

² کریستیان شویره و اولیویه فونتنن، ص 98

³ همان، ص 99

کیفیت آن منابع؛ مقصود وی از کمیت تعداد افرادی است که در درون شبکه قرار دارند؛ یعنی، افرادی که عامل اجتماعی می‌تواند به شیوه مؤثری آن‌ها را در جهت مقاصد خود بسیج نماید. هر چه این شبکه از گستره بیشتری برخوردار باشد، به همان میزان سرمایه اجتماعی افزایش می‌یابد. مقصود از کیفیت، حجم سرمایه (اقتصادی، فرهنگی یا نمادین) افرادی است که کنشگر با آن‌ها در ارتباط است؛ یعنی، میزان بهره‌مندی اعضای گروه از سرمایه‌های مذکور.¹

معنای سخن فوق این است که ارتباط سرمایه اجتماعی با انواع دیگر سرمایه دوسویه است؛ زیرا از یک‌سو، سرمایه اجتماعی از سایر انواع سرمایه به طور کامل مستقل نیست و از آن‌ها اثر می‌پذیرد و از سوی دیگر، به سرمایه‌های دیگر مورد استفاده فرد یا اعضای گروه به‌طور کامل تقلیل نمی‌یابد؛ چون اولاً پیوند، شبکه‌ای به مثابه یکی از مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی، پیشاپیش در نهادینه ساختن شناخت متقابل و بازشناسی حداقلی از همانندی‌های عینی، نقش‌آفرینی می‌نماید. این مؤلفه بیانگر استقلال نسبی سرمایه اجتماعی از سایر انواع سرمایه است. ثانیاً، سرمایه اجتماعی در افزایش سرمایه (اقتصادی، فرهنگی و نمادین) افراد مؤثر است؛ برای نمونه، یکی از منافع عضویت در گروه، ایجاد و تقویت همبستگی است و انسجام اجتماعی گروه را در دستیابی به منافع فراوان کمک می‌کند؛ منافعی که از ابتدا مقصود نبوده و از پیامدهای غیر مقصود همبستگی اجتماعی و عضویت در گروه است.²

سرمایه فرهنگی یک مفهوم جامعه‌شناختی دارد که از زمانی که برای اولین بار توسط پیر بوردیو به کار برده شد، شهرت گسترده‌ای پیدا کرده است. سرمایه فرهنگی یعنی قدرت شناخت و قابلیت استفاده از کالاهای فرهنگی در هر فرد.³ سرمایه فرهنگی بازنمایی جمع نیروهای غیراقتصادی مثل زمینه خانوادگی، طبقه اجتماعی،

¹ امان‌الله فصیحی، ص 82

² پی‌یر بوردیو، شکل‌های سرمایه، مترجم افشین خاکباز و حسن پویان، تهران، انتشارات شیرازه، 1384، صص 149-148

³ پی‌یر بوردیو، نظریه کنش، دلایل عملی و انتخاب عقلانی، ترجمه: مرتضی مردی‌ها، تهران، انتشارات نقش و نگار، 1381، ص 32

سرمایه‌گذاری‌های گوناگون و تعهدات نسبت به آموزش و منابع مختلف است که بر موفقیت تأثیر می‌گذارد.¹ سرمایه فرهنگی مشتمل بر کفایت زبانی، فرهنگی و مهارت در فرهنگ طبقه بالاتر می‌باشد.² سرمایه فرهنگی به‌عنوان، یک دارایی تعریف می‌شود که مجسم کننده، ذخیره کننده یا تأمین کننده ارزش فرهنگی علاوه بر هرگونه ارزش اقتصادی است که می‌تواند داشته باشد.³

تعاریفی را که از سرمایه فرهنگی صورت گرفته، می‌توان در دو قالب مجزا تقسیم‌بندی کرد: اولین قالب، سرمایه فرهنگی را حاصل عوامل بیرونی می‌داند و دومین قالب، تعاریفی است که بر افراد، تأکید دارند اما این دو رویکرد دارای یک اشتراک کلیدی‌اند و آن این است که می‌توان میان سرمایه فرهنگی و دارایی‌های اقتصادی (معمولی) تمایز قائل شد؛ سرمایه فرهنگی هم ارزش فرهنگی می‌آفریند و هم ارزش اقتصادی، اما سرمایه (معمولی) فقط ارزش اقتصادی می‌آفریند. ولی وقتی به کاربرد آکادمیک این واژه توجه می‌کنیم، درمی‌یابیم که با درجات بیشتر یا کمتر از دقت، در گفتمان‌های متفاوتی به کار گرفته شده است، اما تثبیت شده‌ترین کاربرد آن در حوزه جامعه‌شناسی و مطالعات فرهنگی متأثر از کار پیر بوردیو است که از نگاه دوم به سرمایه فرهنگی، نشئت گرفته است و عقیده دارد که افراد در صورتی که در فرهنگ والا قابلیت‌هایی کسب کرده باشند، دارای سرمایه فرهنگی هستند.⁴

در تقسیم‌بندی که تأکید بر رویکرد محیطی از تعریف سرمایه فرهنگی است، سرمایه فرهنگی به دو صورت وجود دارد: اول نوع ملموس آن است، یعنی به شکل بناها، محل‌ها، مکان‌ها، آثار هنری و مصنوعات و نظایر آن‌ها و نوع دوم، ناملموس است یعنی به شکل ایده‌ها، اعمال، عقاید و ارزش‌هایی که در یک گروه مشترک

¹ Hayes, E. (2000) *The Forms of Capital*, <http://webcache.googleusercontent.com>, 7/11/1393

² Dumais, S, *Cultural Capital, Gender, and School Success: the Role of habitus*, *Sociology of Education*, v.75, i.1,2002, pp.44-68

³ دیوید تراسی، *اقتصاد و فرهنگ*، ترجمه کاظم فرهادی، تهران، نشر نی، 1382، ص 27

⁴ حسن قرونه، *بازتاب سرمایه فرهنگی در آینده سازمان*، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، مجله تدبیر، شماره 217، 1389، ص 41

است، برای مثال ادبیات یک کشور. سرمایه فرهنگی می تواند به سه صورت تجلی یابد:

*حالت تجسیدی: این نوع سرمایه به بدن و ذهن فرد پیوسته و به تلاش ها و سرمایه گذاری شخصی فرد وابسته است و به وسیله خود فرد به دست می آید. آن کسی که برای بهبود خود فعالیت می کند، آن را به دست می آورد. صرف کردن زمان برای کسب علم، تلاش برای کسب سرمایه تجسیدی است. این نوع سرمایه، پیوسته و همراه فرد است و جزء منش های او شده است و برخلاف پول و دارایی های حقوقی دیگر، از طریق بخشش یا وراثت، خرید یا مبادله به دیگری انتقال نمی یابد. این نوع سرمایه نمی تواند جدای از فرد در اختیار دیگران قرار گیرد. اقدامات تربیتی جامعه و طبقه فرد، در اکتساب آن نقشی اساسی دارند. پیوسته و همراه کنشگر است و به همراه او می میرد. در واقع حالت تجسیدی سرمایه فرهنگی، مجموعه توانایی ها و دانایی های ذهنی و مهارت های عملی و تجربی و رفتاری است که در شیوه سخن گفتن، باورها و ارزش ها و نگرش های خاص فرد تجلی پیدا می کند. بورديو سرمایه فرهنگی تجسیدی را حق استفاده دائمی فرد از ذهن و جسم خود می داند¹

*حالت عینیت یافته: اشیای مادی، کالاهای فرهنگی و رسانه ای مانند نوشته ها، کتاب ها، نقاشی ها و ابزارهای موسیقی، جزء سرمایه فرهنگی عینیت یافته هستند. بهره گیری از سرمایه فرهنگی عینیت یافته، وابسته به سرمایه فرهنگی تجسیدی فرد است. برای اندازه گیری این نوع سرمایه فرهنگی، می توان مجموع دارایی ها و موجودی کالاهای فرهنگی مورد استفاده فرد مانند تعداد و نوع کتاب ها، مجلات، تابلوهای نقاشی، دوربین عکاسی و فیلم برداری، واکمن، انواع نوارهای صوتی و تصویری و کامپیوتر را در نظر گرفت که میل به مصرف کالای فرهنگی را در او می سنجند.²

¹ دیوید تراسی، ص 29

² حسن قرونه، ص 41

*حالت نهادینه شده: عینیت بخشیدن به سرمایه فرهنگی، از طریق مدارک دانشگاهی و تحصیلی است و خارج از دارایی‌های مادی و عینی فرهنگی و سرمایه تجسیدی و بیولوژیکی واقعیت پیدا می‌کند. این کار از طریق کسب عناوین تحصیلی که به صورت قانون و نهادی تأیید شده است، حاصل می‌شود. این مدارک مستقل از صاحبانش دارای اعتبارند و می‌توان افراد را از نظر این نوع مدارک، باهم مقایسه کرد، حتی می‌توان نرخ تبدیل این نوع سرمایه فرهنگی را به سرمایه اقتصادی برحسب ارزش پولی برآورد کرد. استراتژی تغییر و تبدیل این نوع سرمایه فرهنگی به سرمایه اقتصادی، وابسته به کمیابی آن است. برای اندازه‌گیری این نوع سرمایه فرهنگی، می‌توان مدارک تحصیلی، مدارک فنی و حرفه‌ای، انواع گواهی‌نامه‌های فرهنگی و هنری از انجمن‌های رسمی مانند خوشنویسان، موسیقی، هنرهای نمایشی و... را در نظر گرفت.¹

جمع‌بندی فصل

از نظر بوردیو، تمام افراد بشر کنشگر هستند؛ چه آنهایی که آگاهانه عملی را انجام می‌دهند و چه آنهایی که ناخودآگاه پذیرای سلطه‌اند. به عبارت دیگر افراد فعال و منفعل کنشگرند. کنش عملی است که در یک میدان رخ می‌دهد و هر میدان عرصه‌ای است که در آن نیروهای بالقوه و بالفعل با یکدیگر وارد تبادل می‌شوند.² که مثالی از این میدان‌ها، فضای مجازی است که هر یک از کاربران یک کنشگر این محسوب می‌گردند و چه آگاهانه و چه ناآگاهانه کنشی‌هایی را (پیام‌های گروهی، پسندیدن و...) انجام می‌دهند. هر کاربر از پیش‌زمینه‌های خاص خانوادگی و تاریخی برخوردار بوده و علائق و سلیقه‌های خاص خود را دارد؛ که این منش‌ها، حوزه عمل

¹ همان، ص 42

² پی‌یر بوردیو، نظریه کنش؛ دلایل عملی و انتخاب عقلانی، ص 48

او را در میدان فضای مجازی مشخص می‌کند. کاربران در تعیین قواعد میدان نقشی ندارند ولی با کسب برخی از ویژگی‌ها می‌توانند منش خود را تغییر دهند و محدوده عمل خود را در میدان فضای مجازی گسترش بخشند.

منش کاربر در میدان فضای مجازی صرفاً یک انتخاب شخصی نیست؛ بلکه این منش ترجیحاً بر اساس موقعیت‌های اجتماعی کاربر ساخته شده و شکل می‌گیرد. این منش‌ها به صورت اصولی در می‌آید که کاربر را قادر می‌سازد تا بر کنش‌های خود کنترل داشته باشند پس هرکدام از منش‌های کاربران، همزمان هم به وسیله موقعیت‌های کاربر تولید می‌شود و هم خود این منش‌ها کنش‌ها را بازتولید می‌کند. بورديو معتقد است که منش افراد بستگی به میزان بهره‌مندی هر کاربر از سرمایه (اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی و نمادین) دارد.

برای درک معنی کنش باید معنی میدان را درک کرد که خود حاصل تبادل میان نیروهاست. به عقیده بورديو در هر میدان، بازیگران یا گروه‌های اجتماعی انواع سرمایه را ردوبدل می‌کنند که شامل سرمایه اقتصادی، سرمایه اجتماعی و سرمایه فرهنگی است. از نظر او، فضای اجتماعی هم یک حوزه قدرت است و اراده خود را بر عاملان اجتماعی که در آن هستند تحمیل می‌کند و هم یک منازعه است که عاملان در درون آن به رویارویی مشغول‌اند.

کنش کاربران در فضای مجازی بر اساس سرمایه فرهنگی شکل می‌گیرند. مثلاً اگر کاربر در حوزه دینی و اخلاقی تقویت شده باشد و اخلاق را در وجود خودش نهادینه کرده باشد لذا با اینکه می‌داند در فضای مجازی دیده نمی‌شود و هیچ کنترل بیرونی در آن نیست، ولی با اعتقاد به دین و اخلاق، خودکنترلی دارد و به همه مضامین رجوع نمی‌کند همچنین رفتارها و کنش‌های اخلاقی از او سر می‌زند این نوعی سرمایه فرهنگی است که کنش‌های کاربر را مشخص می‌کند و کاربر می‌تواند با تقویت این کنش‌ها میدان‌ها را نیز تغییر دهد.

همچنین کنش کاربران در فضای مجازی می‌تواند بر اساس سرمایه اجتماعی کاربر شکل بگیرد. برای مثال وقتی کاربران محبت خانواده را درک کرده باشد و

خانواده‌شان به آن‌ها شخصیت داده باشند و به فرزندان خود القا اعتماد کرده باشند این یک سرمایه اجتماعی می‌شود تا کاربر در فضای مجازی به این اعتماد و شخصیت دادن احترام بگذارد و خودکنترل باشد و کنش‌های اخلاقی از او سر بزند.

همان‌طور که قبلاً گفته شد اخلاق کاربردی برخلاف مباحث فلسفه و نظری اخلاق، صرفاً مقوله پژوهش نیست بلکه ره‌آوردهای علمی در اخلاق کاربردی باید به‌منزله بخشی از فرهنگ در جامعه ترویج گردد و در رفتار ارتباطی درون شخصی، بین شخصی و برون شخصی نهادینه گردد. از آموزش اخلاق انتظار می‌رود مهارت رفتار اخلاقی را برای کاربران آن به نحو قابل‌سنجشی افزایش دهد توقع از آموزش اخلاق این است که به تغییر رفتار در افراد بینجامد.^۱

بنابراین این تحقیق به دنبال آن است که آسیب‌های فضای مجازی را با اخلاق کاربردی بررسی کند. سپس با آموزش اخلاقی، مهارت‌های اخلاقی (خودکنترلی) را به این کاربران بیاموزد (که هر کدام از مهارت‌ها به عنوان سرمایه‌ای برای کاربر معرفی خواهد شد) تا این مهارت‌ها سبب تغییر و دگرگونی منش‌های افراد و سپس تغییر کنش‌ها در میدان فضای مجازی گردد. همچنین راهکارهایی نیز برای خانواده‌ها و نهادهای حکومتی برای کمک به کاربران و رسیدن آن‌ها به خودکنترلی ارائه کرده و این راهکارها را به عنوان یک نمونه از سرمایه‌ها برای کاربر معرفی خواهد کرد. لذا برای رسیدن به این هدف نیاز است که یک گزارش تحلیلی از برخی از آسیب‌های فضای مجازی داده شده و از نظر اخلاقی بررسی شوند و سپس راهکارهای اخلاقی، برای گذر از این آسیب‌ها پیشنهاد گردد.

---

^۱ احد فرامرز قراملکی، ص 317